

หนทาง ๓ สาย ในพระพุทธสาสนา

THREE WAYS IN BUDDHISM

อธิบาย ข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ ผลแห่งการปฏิบัติ ในหนทางแต่ละสาย

Explains the Principles, Practices and the Results Thereof for Each of the Ways

เรียบเรียงโดย

ชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมม

เพื่อเป็นคู่มือของ นักศึกษา และนักปฏิบัติธัมมในพระพุทธสาสนา

ธัมมบัณณาการในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่สำเภา กาญจนลักษณ

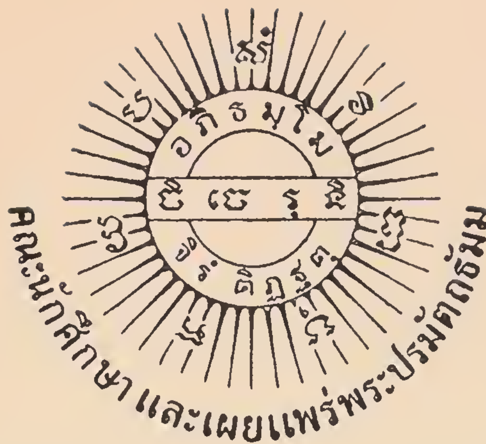
ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

เมื่อ วันอังคารที่ ๑๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

294.3076

ห117ส

หนทาง ๓ สาย ในพระพุทธสาสนา

THREE WAYS IN BUDDHISM

อธิบาย ข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ ผลแห่งการปฏิบัติ ในหนทางแต่ละสาย

Explains the Principles, Practices and the Results Thereof for Each of the Ways

เรียบเรียงโดย

ชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมม

เพื่อเป็นคู่มือของ นักศึกษา และนักปฏิบัติธัมมในพระพุทธสาสนา

ธัมมบัณณาการในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่สำเภา กาญจนลักษณ

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

เมื่อ วันอังคารที่ ๑๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑,๐๐๐ เล่ม

[สงวนลิขสิทธิ]

เลขหมู่ 294.3076
: น 117 ส
เลขทะเบียน 012529

9813

เรียน ท่านที่เคารพนับถือ

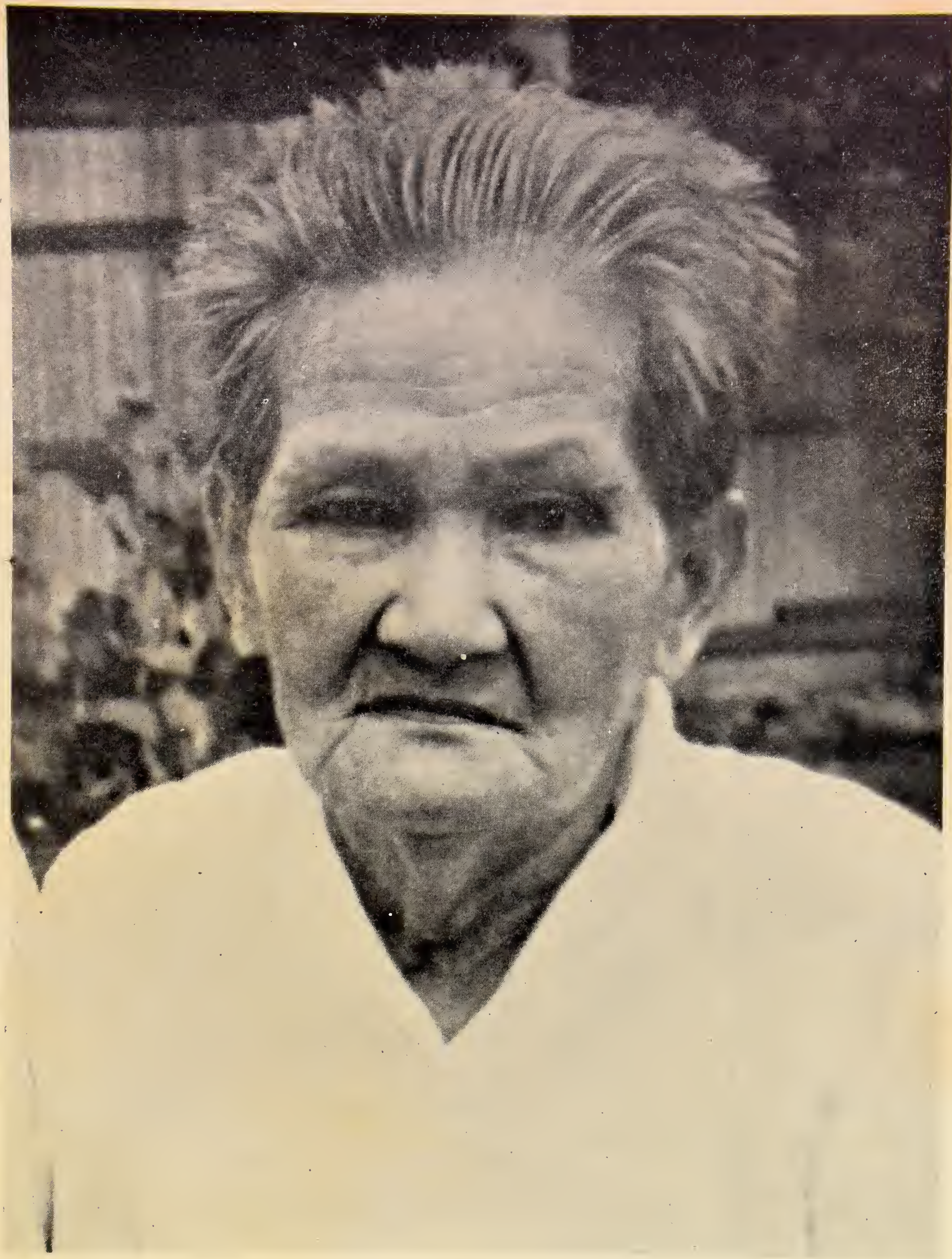
ผมขอถือโอกาสขอบพระคุณบรรดาท่านที่เคารพนับถือทุกท่านที่ได้กรุณาสละเวลามาเป็นเกียรติในงานฌาปนกิจศพคุณแม่ของผมไว้ ณ ที่นี้ ความบกพร่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในงานนี้ ผมขอประทานอภัยด้วย

การจัดพิมพ์หนังสือในครั้งนี้ จะเว้นขอบพระคุณชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมม—ผู้เรียบเรียงที่กรุณาอนุญาตให้พิมพ์ และโรงพิมพ์ชวนพิมพ์ได้จัดพิมพ์ให้อย่างเรียบร้อยเสียมิได้ ผมหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะมีประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านที่สนใจในพระพุทธศาสนาตามสมควร.

ด้วยความเคารพนับถือ

จุล กาญจนลักษณ

๑๒ ธ.ค. ๑๐

คุณแม่สำเภา กาญจนลักษณ

ชาตะ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘

มรณะ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๐

ฌาปนกิจ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

รวมอายุได้ ๘๒ ปี

ประวัติ

คุณแม่สำเภา กาญจนลักษณ เป็นบุตรีคนที่ ๒ ของคุณตาเม่ง คุณยายเหม เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ บ้านเดิมอยู่ที่จังหวัดอยุธยา อำเภอเมือง ตำบลบ้านป้อม มีพี่ชายคนเดียวคือ คุณลุงชื่น ชินวงศ์ ถึงแก่กรรมแล้ว และมีน้องน้องอีก ๓ คน คือคุณน้าเหว่า ชินวงศ์ (ชาย) ถึงแก่กรรมแล้ว คุณน้าประเสริฐ ชินวงศ์ (ชาย) ถึงแก่กรรมแล้ว คุณน้าพร ธาราทรัพย์ (หญิง)

คุณพ่อ (วงศ์ กาญจลักษณ) ได้ถึงแก่กรรมไปแล้วเมื่อ ๓๖ ปีก่อน คุณแม่เป็นคนขยันและแข็งแรงตลอดเวลาที่มีชีวิตอยู่ ได้ประกอบการงานมาด้วยความเหน็ดเหนื่อยยากเพื่อลูก ลูก เยี่ยงมารดาที่ดี เป็นที่เคารพบูชาทั้งหลาย บั้นปลายของชีวิตคุณแม่ได้มาพักอยู่ในความดูแลของลูกลูกในกรุงเทพ ฯ ความชราของสังขารทวีมากขึ้นเป็นลำดับ ในที่สุดเมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๐ ชีวิตของคุณแม่ก็สิ้นไปตามสังขาร พ้นจากทุกข์ภัยแห่งโลกมนุษย์ที่อลเวง ไปสู่ความสงบสุขชั่วนิรันดร รวมอายุได้ ๘๒ ปี

คุณแม่มีบุตร–ธิดา รวม ๗ คน คือ

๑. พ.อ. ชุบ กาญจนลักษณ
๒. นายเจือ กาญจนลักษณ
๓. นายจุล กาญจนลักษณ
๔. นางสาวเคลือ กาญจนลักษณ (ถึงแก่กรรม)
๕. นางสมคุณ สุขพัทธิ์
๖. นายบุญชอบ กาญจนลักษณ
๗. นางสาวสมควร กาญจนลักษณ

บรรดาลูกของคุณแม่ได้พร้อมใจกันประกอบพิธีทำบุญศพของคุณแม่ตามประเพณีเป็นลำดับมาจนครบกำหนดการฌาปนกิจ ในวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ ณ ฌาปน-สถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ได้เชิญท่านที่เคารพนับถือพร้อมทั้งญาติมิตรมาร่วมในงานครั้งนี้ เพื่อเป็นเกียรติและส่งกุศลผลบุญที่ได้ร่วมกันกระทำบำเพ็ญแล้วอุทิศเป็นพลวปัจจัยอำนวยอิฏฐวิปากมนูญผล ให้คุณแม่ได้รับตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้นด้วย

จุล กาญจนลักษณ

๑๒ ธ.ค. ๑๐

บ้านเลขที่ ๔๓๐ ถนนพรานนก บางกอกน้อย ธนบุรี

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

เรียน คุณเอิบ วรรณโภคา

ด้วยผมได้อ่านหนังสือเรื่อง หนทาง ๓ สาย ในพระพุทธศาสนา เรียบเรียงโดยชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมมแล้ว รู้สึกว่าจะเป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนเป็นอันมาก ในโอกาสที่ผมจะกระทำการฌาปนกิจศพ นางสำเภา กาญจนลักษณ มารดา ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ในวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๑๐ นี้ จึงปรารถนาจักพิมพ์หนังสือเรื่องนี้แจกเป็นธัมมทาน เพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่มารดาบังเกิดเกล้าผู้ล่วงลับไปแล้ว

ผมจึงขอเรียนมา เพื่ออนุญาตให้ผมได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่องนี้แจกในโอกาสดังกล่าวด้วยจะเป็นพระคุณแก่ผมและเป็นมหากุศลแก่มารดาของผมอย่างยิ่ง จำนวนที่จะขออนุญาตพิมพ์ในครั้งนี้ ๑,๐๐๐ เล่ม ทั้งนี้จะสมควรประการใดขอได้โปรดกรุณาด้วย.

ขอแสดงความนับถือ

นายจุล กาญจนลักษณ

ผู้ขออนุญาต

๑๘ ซอยสุขา ๑ บริษัทบริบูรณ์โอสถจำกัด ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพฯ
วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

เรียน คุณจุล กาญจนลักษณ

ตามที่คุณขออนุญาตพิมพ์หนังสือ เรื่องหนทาง ๓ สายในพระพุทธสาสนา เรียบเรียงโดยชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมม เพื่อแจกเป็นธัมมบัณณาการในโอกาสฌาปนกิจศพ คุณแม่สำเภา กาญจนลักษณ

ผมขออนุโมทนาด้วย และขออำนาจแห่งมหากุศลอันนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้คุณแม่สำเภา กาญจนลักษณ ได้รับทราบและอนุโมทนาเพื่อสำเร็จประโยชน์แก่ท่าน เทอญ

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(ลงนาม) **เอิบ วรรณโภคา**

ผู้อนุญาต

หนังสือที่ชาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมม์ได้เรียบเรียงและได้พิมพ์แล้ว คือ (๑) พระอภิธัมมัตถสังคหปริจเฉทที่ ๑—๒—๓ (๒) สติปัฏฐานสูต แปลและอธิบายจำแนกอารมณ์ และวิธีปฏิบัติสมถะ กับ วิปัสสนา กับ สมถวิปัสสนาแต่ละอย่าง (๓) จำแนกมัคคปฏิปทา และวิธีปฏิบัติ สีล สมาธิ ปัญญา ในพระพุทธสาสนา (๔) จำแนกภูมิธัมม ไตรภูมิ ไตรสิกขา ไตรปิฎก พร้อมด้วยองค์ประกอบ (๕) หนทาง ๓ สายในพระพุทธสาสนา อธิบายข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ ผลแห่งการปฏิบัติ ในหนทางแต่ละสาย

หนังสือเหล่านี้ แม้สงวนลิขสิทธิ์ไว้ แต่ถ้าหากท่านสาธุชนผู้ใดมีสัทธาปรารถนาจักพิมพ์แจกเป็นธัมมทานแล้ว ขอได้โปรดมีจดหมายขออนุญาตไปยังชาวคณะคนใดคนหนึ่ง ดังรายนามข้างท้ายนี้ ท่านจักได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษร พร้อมด้วยการอนุโมทนา หรือแม้ท่านจักขอความช่วยเหลือในด้านกำลังกายอันเกี่ยวกับงานพิมพ์ หากชาวคณะมีโอกาสจักช่วยเหลือท่านได้บ้างแล้ว ก็ยินดีและจะพยายามช่วยเหลือเท่าที่ตนสามารถ โดยไม่ขอรับสินจ้างรางวัลใด ๆ เลย

(๑) พระครูจิตตานุรักษ์ (จิตฺตรกฺโข สงวน)

ธรรมสภาฯ—ธรรมา—ธรรม—ยุติ วัดราชประดิษฐ์ฯ ถนนราชินี กรุงเทพฯ

(๒) นายกมล ผลสิทธิ์

แพทย์ทิพย์ ๓๑๔/๒๓ ถนนราชปรารภ ประตูน้ำปทุมวัน กรุงเทพฯ

(๓) น.ท. เหม ทัพพะเกตุ ร.น.

๘๓ ตรอกพุด รองเมือง อำเภอปทุมวัน กรุงเทพฯ

(๔) นางไล้ ตัณฑ์สุทธิวงศ์ นายกำลูน ตัณฑ์สุทธิวงศ์

(กองสหกรณ์ผู้บริโภค ถนนราชดำริ) ๒๔/๖ ถนนลาดพร้าว อ. บางเขน กรุงเทพฯ

(๕) นายเอิบ วรรณโภคา

๑๘ ซอยสุขา ๑ (บริษัท บริบูรณ์โอสถ จำกัด) ถนนเพื่องนคร กรุงเทพฯ

แผนผัง หนทาง ๓ สาย ในพระพุทธสาสนา

ถ้าท่านได้ศึกษาในข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ ผลแห่งการปฏิบัติ ของหนทางแต่ละสายจนมีความเข้าใจเป็นอันดีแล้ว ท่านย่อมมีโอกาสเลือกหนทางสายใดสายหนึ่งได้ตามอัชฌาสัยและกำลังความสามารถของตน โดยได้ปฏิบัติธัมมสมควรแก่ธัมม ไม่ต้องเสียเวลาไปเปล่า เพราะปฏิบัติธัมมไปโดยขาดความรู้ในหลักธัมมทางพระพุทธสาสนา

อตฺตกิลมถานุโยโค	มชฺฌิมาปฏิปทา	กามสุขลฺลิกานุโยโค
(กณฺหกมฺมํ) ทางไปทุคคติ (อบาย)	(อกณฺหอสุกฺกกมฺมํ) ทางไปโลกุตตระ (อริยะ)	(สุกฺกกมฺมํ – กณฺหสุกฺกกมฺมํ) ทางไปสุคคติ (กามสุคคติ, มหัคคตะ)
มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโว **มิจฺฉาทิฏฺฐิ** ↕ **มิจฺฉาสงฺกปฺโป** → **จิตฺตราช** ← **มิจฺฉาวายาโม** ↕ **มิจฺฉาสมาธิ** **มิจฺฉาสติ** (โมห)	วิรตี สมฺมาวาจา วิรตี สมฺมากมฺมนฺโต วิรตี สมฺมาอาชีโว **สมฺมาทิฏฺฐิ** ↕ **สมฺมาสงฺกปฺโป** → **จิตฺตราช** ← **สมฺมาวายาโม** ↕ **สมฺมาสมาธิ** **สมฺมาสติ** (อสมฺโมห)	เจตนา สมฺมาวาจา เจตนา สมฺมากมฺมนฺโต เจตนา สมฺมาอาชีโว **สมฺมาทิฏฺฐิ** ↕ **สมฺมาสงฺกปฺโป** → **จิตฺตราช** ← **สมฺมาวายาโม** ↕ **สมฺมาสมาธิ** **สมฺมาสติ** (อสมฺโมห)

การแสวงหาความสุขในกามสุคคติ ย่อมใกล้ต่อทุคคติ คือ นรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน

การแสวงหาความสุขในมหัคคตะ ย่อมใกล้ต่อกาม

ส่วนการจัดแสวงหา สันติสุขในนิพพาน ย่อมไม่ใกล้ต่อส่วนสุดทั้งสอง คือ กาม และ มหัคคตะ

พุทธสาสนิกชน มีวิสัยเป็นพุทธสาวก คือ ผู้ตรัสรู้ตาม ต้องอาศัย สุต จินตา ภาวนา ในสิกขาทั้ง ๓ ตราบใดที่สาสนาของพระสมณโคดมยังดำรงอยู่ ตราบนั้นผู้ตรัสรู้ได้โดยลำพังตนเอง จักยังไม่ปรากฏ

หนทาง ๓ สาย ในพระพุทธสาสนา

อธิบาย ข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ ผลแห่งการปฏิบัติในหนทางแต่ละสาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (๓ จบ)

เทฺว เม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา โย จายํ กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยโค หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสญฺหิโต โย จายํ อตฺตกิลมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิโต มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺตีติ

"ภิกขุทั้งหลาย หนทาง ๒ สายนี้ บัพพชิตไม่ควรเสพ คือ *ตามประกอบกัมมเพื่อกามสุข* หนทางสายนี้ต่ำช้า เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่หนทางของพระอริยะ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง และ *ตามประกอบกัมมเพื่อความลำบากแก่ตน* หนทางสายนี้เป็นทุกข์ ไม่ใช่หนทางของพระอริยะ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง *ข้อปฏิบัติในหนทางสายกลาง* เราตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยดีโดยลำพังตน ด้วยปัญญาจักขุ ด้วยปัญญาญาณ ด้วยการเข้าไปสงบ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้ตรัสรู้ดีแล้ว ได้บัลลุถึงนิพพานแล้ว โดยดำเนินไปในหนทางสายนี้"

ท่านสาธุชนทั้งหลาย ข้าพเจ้า *ขาวคณะนักศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมม* จักได้บรรยายขยายความเรื่อง *หนทาง ๓ สาย ในพระพุทธสาสนา* ตามที่พระบรมสาสดา

สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูต* โดยอธิบาย *หลักธัมม ๓ ประการ คือ ข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ ผลแห่งการปฏิบัติสำหรับหนทางแต่ละสาย ๆ* เพราะว่าหนทางแต่ละสายก็มีวิธีปฏิบัติเป็นแต่ละวิธีต่างกัน เปรียบเหมือนจะไปเกาะกลางทะเลต้องไปโดยเรือ จะไปบ้านป่าเมืองดอน ถนนมี ต้องไปโดยรถ จะไปโลกพระจันทร์ ต้องไปโดยจรวดนี้ฉันใด การปฏิบัติธัมมในพระพุทธสาสนานี้ เป็นการเดินทางจากภูมิธัมมภูมิหนึ่งไปยังภูมิธัมมอีกภูมิหนึ่ง ซึ่งจำแนกออกเป็น ๓ ภูมิ และต้องมีวิธีปฏิบัติเป็นแต่ละอย่างต่างกันเป็น ๓ วิธี จึงจะได้บัลลุถึงจุดหมายปลายทาง ด้วยการปฏิบัติธัมมสมควรแก่ธัมม นี่ก็ฉันนั้น *เพื่อประโยชน์แก่ท่านสาธุชนนักศึกษาและนักปฏิบัติธัมมในพระพุทธสาสนา* ที่ยังไม่ทราบจักได้ทราบ แล้วจักได้เลือกถือเอาหลักธัมมโดยเฉพาะภูมิใดภูมิหนึ่ง อันเหมาะสมแก่อัชฌาสัยและกำลังความสามารถของตน มาปฏิบัติได้โดยสมควรแก่ธัมมทุกประการ ไม่เสียเวลาไปเปล่าเพราะขาดความรู้ที่ถูกต้อง *เพื่อประโยชน์แก่ท่านผู้รู้* จักได้มีโอกาสร่วมสร้างกุศล ด้วยการสอบทาน ถ้าพบข้อบกพร่องผิดพลาด ก็แสดงความกรุณาทักท้วงชี้แจงในที่ถูกที่ควรให้ ข้าพเจ้าย่อมยินดีน้อมรับคำแนะนำด้วยความเคารพอย่างสูง และด้วยความขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งทีเดียว *เพื่อประโยชน์แก่ตนในการศึกษาและเผยแพร่พระปรมัตถธัมม ครั้งนี้* ข้าพเจ้าปรารถนาปัญญาอุปปารมี เพื่อเป็นปัจจัยแก่ปัญญาปรมัตถปารมี ขอให้ได้บัลลุถึงโลกุตตรธัมมโดยไว ขออำนาจแห่งธัมมเทสนามย ธัมมัสสวนมย และทิฏฐุชุกัมมมยของข้าพเจ้าและท่านสาธุชนผู้มีโยนิโสมนสิการทั้งหลาย จงมีผลเป็นมหาวิปากญาณสัมปยุตต

ถาม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหลักธัมม ๓ ประการไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตว่าอย่างไร

ตอบ ตรัสไว้อย่างนี้ คือ กตมา จ สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค เสยฺยถีทํ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ ฯลฯ

"ภิกขุทั้งหลาย ข้อปฏิบัติในหนทางสายกลางนี้ เราตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยดีโดยลำพังตน ด้วยปัญญาจักขุ ด้วยปัญญาญาณ ด้วยการเข้าไปสงบ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้ตรัสรู้ดีแล้ว ได้บัลลุถึงนิพพานแล้ว โดยดำเนินไปในหนทางสายนี้ คือ *หนทางออกจากข้าศึก มีเครื่องประกอบ ๘ ประการ* ๘ ประการเป็นไฉน มีความเห็นถูก มีความดำริถูก มีวาจาถูก มีการงานถูก มีการหาเลี้ยงชีพถูก มีความเพียรถูก มีสติถูก มีสมาธิถูก ฯลฯ"

ถาม กามสุขัลลิกานุโยค กับ อัตตกิลมถานุโยค ทรงแสดงหลักธัมมไว้ว่าอย่างไร

ตอบ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงไว้

ถาม ถ้าเช่นนั้นท่านจะเอาหลักฐานในที่ใดมาตั้งเป็นหลักธัมมของหนทาง ๒ สายนี้

ตอบ ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก กุกกุโรวาทสูต เรื่องมีอยู่ว่า ปุณณโกลิยบุตร ประพฤติวัตตดังโค เสนิยอเจล ประพฤติวัตตดังสุนัข ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลถามถึงผลแห่งการประพฤติวัตตของตน ๆ ว่า จะมีคติเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ เขาได้ทูลวิงวอนถึง ๓ วาระ จึงทรงพยากรณ์ว่า "*กุกกุรวัตตเมื่อถึงพร้อม ย่อมนำเข้าถึงความเป็นสหายของโค ของสุนัข เมื่อวิบัติ ย่อมเข้าถึงนรก*" เขาทั้ง ๒ ได้ร้องไห้น้ำตาไหล แล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสต่อไปว่า "กัมม ๔ ประการนี้ เราทำให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม คือ *(๑) กัณหกัมม* กัมมดำ *มีวิปากดำ* มีอยู่ *(๒) สุกกกัมม* กัมมขาว *มีวิปากขาว* มีอยู่ *(๓) กัณหสุกกกัมม* กัมมทั้งดำทั้งขาว *มีวิปากทั้งดำทั้งขาว* มีอยู่ *(๔) อกัณหอสุกกกัมม* กัมมไม่ดำไม่ขาว *มีวิปากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกัมม* มีอยู่ ประมวลกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันมีความทุกข์ อันมีความสุข อันมีทั้งทุกข์ทั้งสุขบ้าง ดังนี้แล วิปากความอุปบัตติของสัตว์จึงมี สัตว์ทำกัมมใดไว้ ย่อมเข้าถึงเพราะกัมมนั้น ผัสสะย่อมถูกต้องเขาผู้เข้าถึงแล้ว แม้เพราะอย่างนี้เราจึงกล่าวว่า *สัตว์มีกัมมเป็นทายาท* บรรดากัมมทั้ง ๓ นั้น เจตนาเพื่อละกัมมดำมีวิปากดำ เจตนาเพื่อละกัมมขาวมีวิปากขาว เจตนาเพื่อละกัมมทั้งดำทั้งขาวมี

วิปากทั้งดำทั้งขาว นั้นเสีย ข้อนี้เรากล่าวว่า *กัมมไม่ดำไม่ขาวมีวิปากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกัมมมีอยู่'"* ครั้นจบพระสัทธัมมเทสนา ปุณณโกลิยบุตร ผู้ประพฤติวัตตดังโค ได้ประกาศตนขอเป็นอุบาสก ผู้มีพระพุทธเจ้า พระธัมม พระสงฆ์ เป็นสรณะ เสนิยอเจล ผู้ประพฤติวัตตดังสุนัข ขอบัพพชาอุปสมบท ไม่นานนักก็ได้ปฏิบัติจนบัลลุเป็นพระอรหันต์

ถาม กัมมทั้ง ๔ ประการนั้นมีเนื้อความว่าอย่างไร และท่านจะสงเคราะห์เอาหนทาง ๓ สายนี้ สายใดเข้าในกัมมอะไร

ตอบ ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต กัมมวัคคที่ ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกขุทั้งหลาย กัมม ๔ ประการนี้ เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ทราบ คือ

(๑) *กัณหกัมม* กัมมดำ *มีวิปากดำ* บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันมีความเบียดเบียน ครั้นแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ผัสสะอันมีความเบียดเบียนย่อมถูกต้องบุคคลนั้น ผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน เขาอันผัสสะที่มีความเบียดเบียนถูกต้องแล้ว ย่อมได้เสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว เปรียบเหมือนสัตว์นรก (*อัตตกิลมถานุโยค สงเคราะห์เข้าในกัณหกัมมนี้* เรียกว่า *เจตนาอกุสลกัมม* มีผลเป็น *อกุสลวิปาก* นำไปสู่ทุคคติภูมิ)

(๒) *สุกกกัมม* กัมมขาว *มีวิปากขาว* บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันไม่มีความเบียดเบียน ครั้นแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ผัสสะอันไม่มีความเบียดเบียนย่อมถูกต้องบุคคลนั้น ผู้เข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน เขาอันผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียนถูกต้องแล้ว ย่อมได้เสวยเวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว เปรียบเหมือนเทวดาชั้นสุภกิณหา (*กามสุขัลลิกานุโยค สงเคราะห์เข้าในสุกกกัมมนี้* เรียกว่า *เจตนากุสลกัมม* มีผลเป็น *กุสลวิปาก* นำไปสู่สุคคติภูมิ)

(๓) *กัณหสุกกกัมม* กัมมทั้งดำทั้งขาว *มีวิปากทั้งดำทั้งขาว* บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ครั้นแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ผัสสะอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องบุคคลนั้น ผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง เขาอันผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ถูกต้องแล้ว ย่อมได้เสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง มีทั้งทุกข์ทั้งสุขระคนกัน เปรียบเหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวก และวินิปาติกสัตว์บางพวก (*กามสุขัลลิกานุโยค ก็สงเคราะห์เข้าในกัณหสุกกกัมมนี้* เรียกว่า *เจตนากุสลกัมม* มีผลเป็น *กุสลวิปาก* นำไปสู่สุคติภูมิ)

(๔) *อกัณหอสุกกกัมม* กัมมไม่ดำไม่ขาว *มีวิปากไม่ดำไม่ขาว* ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกัมม คือ *เจตนาใด เพื่อละ* กัมมดำด้วย กัมมขาวด้วย กัมมทั้งดำทั้งขาวด้วย *"เจตนานั้นเป็นอกัณหอสุกกกัมม" (มัชฌิมาปฏิปทา สงเคราะห์เข้าในอกัณหอสุกกกัมมนี้* เรียกว่า *เจตนามัคคกัมม* เป็นหนทาง *นำไปสู่โลกุตตรภูมิ)*

ถาม เราท่านทั้งหลายมีความรู้ความเห็นกันอยู่ว่า ตามปกติธรรมดา ในทุคติภูมิย่อมมีทุกข์มากกว่าในสุคติภูมิ ในสุคติภูมินับแต่มนุษย์และเทวดาสูงขึ้นโดยลำดับความสุขก็ยิ่งมีมากขึ้นเป็นลำดับไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มนุษย์และเทวดาในสุคติภูมิบางพวกมีสุขโดยส่วนเดียว บางพวกมีทั้งทุกข์ทั้งสุขระคนกันดังนี้ ไม่เข้าใจพระพุทธประสงค์

ตอบ พระพุทธประสงค์แห่งพระดำรัสนี้ ทรงหมายเอาทุกขเวทนาสุขเวทนาที่ได้เสวยอยู่ในปัจจุบันชาติด้วย และที่ควรจะพึงมีพึงได้ในอนาคตด้วย นี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งทรงหมายเอา *สุขอย่างยิ่งในโลกุตตรธัมม ซึ่งมนุษย์ และเทวดาบางพวกมีโอกาสได้บัลลุ บางพวกไม่มีโอกาสได้บัลลุ* ในกัมม ๔ ประการนี้ จำแนกโดยพิสดารเป็นดังนี้ คือ

(๑) *กัมมดำ มี วิปากดำ* เจตนาอกุสลกัมมในอดีต ให้ผลเป็นอเหตุกอกุสลวิปาก อุเปกขาสันตีรณจิตต ๑ ดวง ได้ปฏิสนธิในอบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน *เป็นทุคคติเหตุกบุคคล* ในปวัตติกาล ย่อมมีทุกข์โดยส่วนเดียว คือ มากด้วยทุกขเวทนา แทบจะไม่มีโอกาสได้ทำบุญ ให้ทาน รักษาสีล เจริญภาวนา ในติรัจฉาน ย่อมมีโอกาสได้ทำบาปมากที่สุด เพราะต้องแย่งกันกิน แย่งกันนอน แย่งกันเสพกาม มีแต่การเบียดเบียนกัน วิวาทกัน ฆ่ากัน เป็นเรื่องปกติธรรมดา เมื่อตายแล้วก็ต้องตกนรก เมื่อสิ้นกัมมอันหนักในนรกแล้ว เศษบาปยังผลักดันให้ได้เกิดในติรัจฉานอีก ต้องมาเบียดเบียนกัน วิวาทกัน ฆ่ากันอีก แล้วก็ต้องลงไปเกิดในนรกอีก เศษบาปผลักดันให้ได้เกิดในติรัจฉานอีก วนเวียนอยู่ในทุคคติภูมินี้แล้ว ๆ เล่า ๆ นานนักหนา ยากยิ่งนักที่จักมีโอกาสพ้นขึ้นมาสู่สุคติภูมิได้ สัตว์บางจำพวกแม้จะมีโอกาสได้ทำบุญ เจริญภาวนาบ้าง *ย่อมไม่มีโอกาสได้บัลลุฌาน หรือ อริยมัคค อริยผลเลย* นี้ชื่อว่า มีทุกข์โดยส่วนเดียว

(๒) *กัมมขาว มี วิปากขาว* มหากุสลญาณสัมปยุตตจิตต ๔ ดวงในอดีต ให้ผลเป็นมหาวิปากญาณสัมปยุตตจิตต ๔ ดวงตามควรแก่กัน ได้ปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๗ คือ ๑. มนุษย์ ๒. เทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ๓. ดาวดึงสา ๔. ยามา ๕. ตุสิตา ๖. นิมมานรตี ๗. ปรนิมมิตวสวัตตี *เป็นติเหตุกบุคคล* ยังมีอีก ปฐมฌานรูปาวจรกุสลจิตต ๑ ดวง ให้ผลเป็น ปฐมฌานวิปากจิตต ๑ ดวง ได้ปฏิสนธิในปฐมฌานภูมิ ๓ คือ ๑. พรหมปาริสัชชา ๒. พรหมปุโรหิตา ๓. มหาพรหมา ทุติยฌานรูปาจรกุสลจิตต ๑ ดวง ให้ผลเป็น ทุติยฌานวิปากจิตต ๑ ดวง ได้ปฏิสนธิในทุติยฌานภูมิ ๓ คือ ๑. ปริตตาภา ๒. อัปปมาณาภา ๓. อาภัสสรา ตติยฌานกุสลจิตต ๑ ดวง ให้ผลเป็นตติยฌานวิปากจิตต ได้ปฏิสนธิในตติยฌานภูมิ ๓ คือ ๑. ปริตตาสุภา ๒. อัปปมาณาสุภา ๓. สุภกิณหา *เป็นติเหตุกบุคคล* บุคคลเหล่านี้มีสุขเวทนาตามควรแก่กัมม ถ้าได้เจริญวิปัสสนาภาวนา *ย่อมมีโอกาสได้บัลลุอริยมัคค อริยผล* นี้ชื่อว่า มีสุขโดยส่วนเดียว

(๓) *กัมมทั้งดำทั้งขาว มี วิปากทั้งดำทั้งขาว* มหากุสลญาณวิปปยุตตจิตต ๔ ดวง ในอดีต ให้ผลเป็นมหาวิปากญาณวิปปยุตตจิตต ๔ ดวงตามควรแก่กัน ได้ปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๗ *เป็นทวิเหตุกบุคคล* มหากุสลญาณวิปปยุตตจิตต ๔ ดวง ที่ทุพพลภาพมีกำลังอ่อน ไม่สามารถให้ผลตามควรแก่กัน ย่อมให้ผลเป็นอเหตุกกุสลวิปากอุเปกขาสันตีรณจิตต ๑ ดวง ได้ปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๒ คือเป็นมนุษย์พิกลพิการแต่กำเนิด หรือเป็นวินิปาติกอสูรที่เหมือนภุมมเทวดาในชั้นจาตุมมหาราชิกา *เป็นสุคติเหตุกบุคคล* บุคคลเหล่านี้มีทั้งทุกข์ทั้งสุขระคนกันตามควรแก่กัมม แม้เจริญภาวนา *ย่อมไม่มีโอกาสได้บัลลุฌาน หรือ อริยมัคค อริยผลเลย* ยังมีอีก รูปาวจรจตุตถฌานกุสลจิตต ๑ ดวง ให้ผลเป็น รูปาวจร จตุตถฌานวิปากจิตต ๑ ดวง ได้ปฏิสนธิในจตุตถฌานภูมิ ๒ คือ ๑. เวหัปผลาพรหม *เป็นติเหตุกบุคคล* ๒. ได้ปฏิสนธิด้วยรูปอย่างเดียวเป็นอสัญญีสัตตาพรหม *เป็นสุคติเหตุกบุคคล* ยังมีอีก อรูปาวจรกุสลจิตต ๔ ดวง ให้ผลเป็นอรูปาวจรวิปากจิตต ๔ ดวงตามควรแก่กัน ได้ปฏิสนธิในอรูปาวจรภูมิ ๔ ตามลำดับคือ ๑. อากาสานัญจายตนะ ๒. วิญญาณัญจายตนะ ๓. อากิญจัญญายตนะ ๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ มีแต่นามขันธ์ ๔ ไม่มีรูป *เป็นติเหตุกบุคคล* เวหัปผลาพรหม มีอทุกขมสุขเวทนา ปกติมีอุเปกขาเป็นวิหารธัมม อสัญญีสัตตาพรหม มีแต่รูป ไม่มีจิตตเจตสิกรับรู้อารมณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น อรูปพรหมทั้ง ๔ ภูมิมีแต่นามจิตตและเจตสิก ไม่มีรูป จึงไม่มีปัญจทวารรับรู้อารมณ์ทั้ง ๕ มีอทุกขมสุขเวทนา ปกติมีอุเปกขาเป็นวิหารธัมม บุคคลเหล่านี้ *ย่อมไม่มีโอกาสได้บัลลุอริยมัคค อริยผล* นี่ชื่อว่า มีทั้งทุกข์ทั้งสุขระคนกัน

ถาม มหากุสลจิตตที่ไม่ทุพพลภาพ หรือทุพพลภาพมีกำลังอ่อน เป็นอย่างไร

ตอบ การประกอบกุสลกัมม ถ้ามีจิตตใจเบิกบานแจ่มใสมาก มีสัทธาปสาทแท้จริง มิได้หวังโลกียสมบัติเป็นสิ่งตอบแทน แต่ตั้งความปรารถนาเพื่อเพิ่มพูนปัญญาบารมีให้เจริญไพบูลย์ยิ่ง ๆ ขึ้น เต็มบริบูรณ์ อย่างนี้มีอานิสงส์สูงที่สุด ถ้ามีจิตตใจเบิกบานแจ่มใสเพียงเล็กน้อย มีสัทธาปสาทแท้จริง มิได้หวังโลกียสมบัติเป็นสิ่งตอบแทน แต่ตั้งความ

ปรารถนาเพื่อเพิ่มพูนปัญญาบารมีให้เจริญไพบูลย์ยิ่ง ๆ ขึ้นเต็มบริบูรณ์ อย่างนี้มีอานิสงส์รองลงมาเป็นที่ ๒ ทั้ง ๒ ประการนี้เป็น *ปัญญาอุปปารมี*

การประกอบกุศลกัมม ถ้ามีจิตใจเบิกบานแจ่มใสมาก มีสัทธาปสาทแท้จริง ตั้งความปรารถนาโลกียสมบัติ อย่างนี้มีอานิสงส์รองลงมาเป็นที่ ๓ ถ้ามีจิตใจเบิกบานแจ่มใสเพียงเล็กน้อย มีสัทธาปสาทแท้จริง ตั้งความปรารถนาโลกียสมบัติ อย่างนี้มีอานิสงส์รองลงมาเป็นที่ ๔ ทั้ง ๒ ประการนี้เป็น *ปารมี* (สามัญ)

การประกอบกุสลกัมม ถ้ามีจิตใจเบิกบานแจ่มใสมาก แต่ไม่ใช่ด้วยสัทธาปสาทอย่างแท้จริง อย่างนี้เป็นกุสลที่ทุพพลภาพมีกำลังอ่อน ถ้ามีจิตใจแจ่มใสเพียงเล็กน้อย และไม่มีสัทธาปสาทอย่างแท้จริง อย่างนี้เป็นกุสลที่ทุพพลภาพมาก มีกำลังอ่อนลงไปอีก ทั้ง ๒ ประการนี้มีอานิสงส์เพียงเล็กน้อย

อีกประการหนึ่ง การประกอบกุสลกัมม ยังเกี่ยวแก่ *กาลทั้ง* ๓ อีกด้วย คือ (๑) *ปุพพเจตนา* ความตั้งใจก่อนกระทำ (๒) *มุญจเจตนา* ความตั้งใจขณะกำลังกระทำ (๓) *อปราปรเจตนา* ความตั้งใจเมื่อได้กระทำแล้ว ในกาลทั้ง ๓ นี้ มีจิตใจเบิกบานแจ่มใสมากหรือน้อย มีสัทธาปสาทมากหรือน้อย หรือปรารถนาเพิ่มพูนปัญญาบารมี หรือปรารถนาโลกียสมบัติ คงเส้นคงวา หรือในกาลใดกาลหนึ่งมีข้อใดเปลี่ยนแปลงต่างกันไป อย่างนี้ก็ทำให้อานิสงส์ได้เพิ่มพูนมากขึ้นอีก หรือลดต่ำน้อยลงไปอีก

ถาม ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตก็ดี ในสติปัฏฐานสูตก็ดี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงข้อปฏิบัติไว้แต่เพียงมัชฌิมาปฏิปทาอย่างเดียว อีก ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค หาได้ทรงแสดงไว้ไม่ ขอทราบว่าข้อปฏิบัติสำหรับหนทางทั้ง ๒ สายนั้น เป็นอย่างไร

ตอบ ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก มหาจัตตารีสกสูต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหตุและองค์แห่งมัคคไว้ ๒ ประการ คือ “(๑) *มิจฉามัคค มีองค์ ๘* คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปโป มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันโต มิจฉาอาชีโว มิจฉาวายาโม มิจฉาสติ

มิจฉาสมาธิ (๒) *สัมมามัคค มีองค์ ๘* คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมละมิจฉาทิฏฐิได้ ผู้มีสัมมาสังกัปโป ย่อมละมิจฉาสังกัปโปได้ ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมละมิจฉาวาจาได้ ผู้มีสัมมากัมมันโต ย่อมละมิจฉากัมมันโตได้ ผู้มีสัมมาอาชีโว ย่อมละมิจฉาอาชีโวได้ ผู้มีสัมมาวายาโม ย่อมละมิจฉาวายาโมได้ ผู้มีสัมมาสติ ย่อมละมิจฉาสติได้ ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมละมิจฉาสมาธิได้ *และได้ทรงเพิ่มผลธัมมเข้าไว้ด้วยอีก ๒ คู่* คือ ผู้มีสัมมาญาณ ย่อมละมิจฉาญาณได้ ผู้มีสัมมาวิมุตต ย่อมละมิจฉาวิมุตตได้" ดังนี้ ย่อมแสดงว่า *สัมมามัคค มีองค์ ๘ นี้ เป็นข้อปฏิบัติของกัมมขาวมีวิปากขาวด้วย เป็นข้อปฏิบัติของกัมมทั้งดำทั้งขาว มีวิปากทั้งดำทั้งขาวด้วย เป็นข้อปฏิบัติของกัมมไม่ดำไม่ขาว มีวิปากไม่ดำไม่ขาวด้วย*

ถาม ในเมื่อกัมมทั้ง ๓ ประเภทนี้มีข้อปฏิบัติ คือ สัมมามัคคเป็นอย่างเดียวกัน จะให้ผลต่างกันได้อย่างไร

ตอบ แม้ข้อปฏิบัติอย่างเดียวกัน แต่อาจให้ผลเป็นต่างกันได้ เพราะใช้วิธีปฏิบัติต่างกัน อุปมาเหมือนมะม่วงดิบ ถ้าดองก็มีรสต่างไปอย่างหนึ่ง ถ้ากวนก็มีรสต่างไปอีกอย่างหนึ่ง ถ้ายำก็มีรสต่างไปอีกอย่างหนึ่ง นี้ฉันใด สัมมามัคคมีองค์ ๘ นี้ก็มีวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อให้เกิดผลแตกต่างกันได้ดังนี้ คือ [๑] *ถ้าต้องการผลได้เป็นมนุษย์ เป็นเทวดาที่ดี* ก็ใช้วิธีปฏิบัติใน *ปุญญกิริยาวัตถุ ๑๐* คือ (๑) *ทานมย* บุญสำเร็จด้วยการบริจาค (๒) *สีลมย* บุญสำเร็จด้วยการรักษาสีล (๓) *ภาวนามย* บุญสำเร็จด้วยการภาวนา (๔) *อปจายนมย* บุญสำเร็จด้วยการประพฤติถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่ (๕) *เวยยาวัจจมย* บุญสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายในกิจอันสมควร (๖) *ปัตติทานมย* บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ (๗) *ปัตตานุโมทนามย* บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ (๘) *ธัมมัสสวนมย* บุญสำเร็จด้วยการฟังธัมม (๙) *ธัมมเทสนามย* บุญสำเร็จด้วยการแสดงธัมม (๑๐) *ทิฏฐิ-ชุกัมมมย* บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง [๒] *ถ้าต้องการผลได้เป็นพรหม*

ก็ใช้วิธีปฏิบัติใน *ภาวนามย* บุญสำเร็จด้วยการ *ภาวนาสมถกัมมัฏฐาน* [๓] *ถ้าต้องการผลได้เป็นพระอริยเจ้า* ก็ใช้วิธีปฏิบัติใน *ภาวนามย* บุญสำเร็จด้วยการ *ภาวนาวิปัสสนากัมมัฏฐาน* นี่ก็ฉันนั้น

ถาม มิจฉามัคคมีองค์ ๘ มีเนื้อความว่าอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร มีผลแห่งการปฏิบัติอย่างไร ท่านควรจะแสดงไว้เสียในที่นี้ด้วย จะได้ทราบไว้ว่า อะไรบ้างที่ประพฤติแล้วเป็นผิด และจะให้ผลเป็นทุกข์โทษอย่างไร เพื่อป้องกันมิให้กระทำผิดไปโดยไม่รู้ว่าที่กระทำไปนั้นเป็นความผิด เหมือนปุณณโกลิยบุตร และเสนิยอเจล ที่ท่านได้เล่ามาแล้วนั้น

ตอบ *กัณหกัมม* กัมมดำมีวิปากดำ *มีข้อปฏิบัติ* คือ *มิจฉามัคค* หนทางผิด *มีองค์ ๘* คือ (๑) *มิจฉาทิฏฐิ* มีความเห็นผิด (๒) *มิจฉาสังกัปโป* มีความดำริผิด (๓) *มิจฉาวาจา* พูดผิด (๔) *มิจฉากัมมันโต* ทำการงานผิด (๕) *มิจฉาอาชีโว* หาเลี้ยงชีพผิด (๖) *มิจฉาวายาโม* มีความเพียรผิด (๗) *มิจฉาสติ* มีความหลงผิด (๘) *มิจฉาสมาธิ* มีความตั้งใจมั่นผิด

(๑) **มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปโป** ๒ ประการนี้ สงเคราะห์เข้าในองค์ *มิจฉาทิฏฐิ*

(๒) **มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันโต มิจฉาอาชีโว** ๓ ประการนี้ สงเคราะห์เข้าในองค์ *มิจฉาสีล*

(๓) **มิจฉาวายาโม มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ** ๓ ประการนี้ สงเคราะห์เข้าในองค์ *มิจฉาสมาธิ*

ถาม มิจฉาสีล มิจฉาสมาธิ มิจฉาทิฏฐิ มีวิธีปฏิบัติอย่างไร

ตอบ *มิจฉาสีล* แปลว่า สีลผิด มีสภาวะตั้งไว้ซึ่งกายทุจริตเป็นต้น หรืออาการที่บุคคลทรงไว้ สามารถยังอกุสลธัมมทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในตนเป็นลักขณะ องค์ธัมม

ได้แก่ *โลภเจตสิก* มีสภาวะอยากได้โดยการถือเอามั่นซึ่งอารมณ์เป็นลักขณะ และ *โทส-เจตสิก* สภาวะการปองร้าย มีการหยาบกระด้างเป็นลักขณะ

(๑) *ปฏิบัติในมิจฉาวาจา ๔ ประการ* คือ ๑. *มุสาวาท* พูดโกหก ๒. *ปิสุณ-วาจา* พูดส่อเสียดยุยง ๓. *ผรุส วาจา* พูดหยาบคาย ๔. *สัมผัปปลาป* พูดเพ้อเจ้อไร้สาระ

(๒) *ปฏิบัติในมิจฉากัมมันโต ๓ ประการ* คือ ๑. *ปาณาติปาต* ฆ่าสัตว์ ๒. *อทินนาทาน* ลักทรัพย์ ๓. *กาเมสุมิจฉาจาร* ประพฤติผิดในกาม

(๓) *ปฏิบัติในมิจฉาอาชีโว* คือ *สัมมาอาชีวํ ปหาย มิจฉาอาชีเวน ชีวิกํ กัปเปติ* ละการหาเลี้ยงชีพในทางถูก ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการหาเลี้ยงชีพในทางผิด โดยมีมิจฉาวาจา มิจจากัมมันโต

(๔) *ปฏิบัติในมิจฉาวายาโม* คือ มีความเพียรในการกระทำอกุสล องค์ธัมมได้แก่ **วิริยเจตสิก** สภาวะความเพียร มีความอุสสาหะเป็นลักขณะ

(๕) *ปฏิบัติในมิจฉาสติ* คือ มีความหลงอยู่ในอารมณ์อันเป็นบัญญัติธัมมฝ่ายอกุสล องค์ธัมมได้แก่ **โมหเจตสิก** สภาวะที่หลง มีการไม่รู้ในอารมณ์ตามความเป็นจริงเป็นลักขณะ คือ ๑. **ทุกเข อญาณํ** ไม่รู้ในทุกข์ ๒. **ทุกขสมุทเย อญาณํ** ไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ๓. **ทุกขนิโรเธ อญาณํ** ไม่รู้ในธัมมอันเป็นที่ที่ทุกข์ดับ ๔. **ทุกขนิโรธ-คามินิยา ปฏิปทาย อญาณํ** ไม่รู้ในข้อปฏิบัติในหนทางเพื่อไปสู่ความดับทุกข์

(๖) *ปฏิบัติในมิจฉาสมาธิ* คือ มีจิตตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเป็นบัญญัติธัมมฝ่ายอกุสล องค์ธัมมได้แก่ **เอกัคคตาเจตสิก** สภาวะที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว มีการไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักขณะ

(๗) *ปฏิบัติในมิจฉาทิฏฐิ* คือ มีการยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ ๕ ว่า เป็นอัตตา ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นของสวยงาม องค์ธัมมได้แก่

ทิฏฐิเจตสิก สภาวะเห็นผิด มีการถือมั่นด้วยหาปัญญามิได้เป็นลักขณะ (เรื่องของมิจฉาทิฏฐินี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยพิสดารถึง ๖๒ ประการ ในทีฆนิกาย สีลขันธวัคค พรหมชาลสูต)

(๘) *ปฏิบัติในมิจฉาสังกัปโป ๓ ประการ* คือ ๑. *เนกขัมมสังกัปโป* ดำริออกจากกุสลธัมม องค์ธัมมได้แก่ **วิตักกเจตสิก** และ **โมหเจตสิก** ๒. *พยาปาทสังกัปโป* ดำริในความพยาบาท องค์ธัมมได้แก่ **วิตักกเจตสิก** และ **โทสเจตสิก** ๓. *วิหิงสาสังกัปโป* ดำริในความเบียดเบียน องค์ธัมมได้แก่ **วิตักกเจตสิก** และ **โลภเจตสิก** *สังกัปโป* องค์ธัมมคือ **วิตักกเจตสิก** สภาวะที่ยกจิตตขึ้นสู่ในอารมณ์ มีการช่วยให้จิตตได้ตรึกอยู่ในอารมณ์เสมอเป็นลักขณะ

การปฏิบัติในมิจฉามัคคนี้เรียกว่า *เจตนาอกุสลกัมม* องค์ธัมมได้แก่ อกุสลจิตต ๑๒ ดวง คือ โลภมูลจิตต ๘ ดวง โทสมูลจิตต ๒ ดวง โมหมูลจิตต ๒ ดวง

ถาม การปฏิบัติในมิจฉามัคคนี้ ย่อมจักได้รับผลอย่างไร

ตอบ *อกุสลจิตต ๑๒ ดวงนี้* ให้ผลเป็น *อเหตุกอกุสลวิปากจิตต ๗ ดวง อุเปกขาสันตีรณจิตต ๑ ดวง ได้ปฏิสนธิในทุคคติภูมิ* คือ อบายภูมิ ๔ มีนรก เปรต อสุรกาย ติรัจฉาน *ในปวัตติกาล* ย่อมได้ประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่น่ารักใคร่

กล่าวโดยเหตุ ๓ ประการ คือ *โลภเป็นเหตุ* ให้ได้ปฏิสนธิในภูมิ เปรต อสุรกาย *โทสเป็นเหตุ* ให้ได้ปฏิสนธิในภูมินรก *โมหเป็นเหตุ* ให้ได้ปฏิสนธิในภูมิติรัจฉาน

ถาม สัมมามัคค มีข้อปฏิบัติอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร

ตอบ *ข้อปฏิบัติของสัมมามัคค* คือ *หนทางมีเครื่องประกอบ ๘ ประการ*-คือ (๑) *สัมมาทิฏฐิ* มีความเห็นถูก (๒) *สัมมาสังกัปโป* มีความดำริถูก ๒ ประ*การนี้ สงเคราะห์เข้าในองค์ปัญญา* (๓) *สัมมาวาจา* พูดดี พูดถูก (๔) *สัมมากัมมันโต*

ทำการงานดี ทำการงานถูก (๕) *สัมมาอาชีโว* หาเลี้ยงชีพในทางที่ถูก ๓ *ประการนี้ สงเคราะห์เข้าในองค์สีล* (๖) *สัมมาวายาโม* มีความเพียรถูก (๗) *สัมมาสติ* มีสติตามระลึกรู้ถูก (๘) *สัมมาสมาธิ* มีความตั้งใจมั่นถูก ๓ *ประการนี้ สงเคราะห์เข้าในองค์สมาธิ*

สัมมามัคค มีวิธีปฏิบัติ ๓ ประการ คือ (๑) ปฏิบัติในหนทางเพื่อไปสู่กามสุคติภูมิ (๒) ปฏิบัติในหนทางเพื่อไปสู่มหัคคตภูมิ (๓) ปฏิบัติในหนทางเพื่อไปสู่โลกุตตรภูมิ

ถาม วิธีปฏิบัติในองค์แห่งปัญญา สัมมาทิฏฐิเป็นอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร

ตอบ *สัมมาทิฏฐิ* แปลว่า ความเห็นถูก ในที่นี้หมายถึงปัญญาญาณที่รู้อริยสัจจ ๔ คือ (๑) ทุกเข ญาณํ ปัญญารู้ในทุกข์ (๒) ทุกขสมุทเย ญาณํ ปัญญารู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ (๓) ทุกขนิโรเธ ญาณํ ปัญญารู้ในธัมมเป็นที่ที่ทุกข์ดับ (๔) ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ปัญญารู้ในข้อปฏิบัติในหนทางเพื่อดับทุกข์ องค์ธัมมได้แก่ *ปัญญินทรียเจตสิก* ปัญญาที่เป็นใหญ่ปกครองซึ่งสหชาตธัมม มีความรู้แจ้งซึ่งสภาวธัมมเป็นลักขณะ เป็นโสภณเจตสิก ประกอบกับโสภณจิตตเท่านั้น เป็นปฏิปักข์กับมิจฉาทิฏฐิ

ถาม ทุกขอริยสัจจ ทุกขสมุทยอริยสัจจ ทุกขนิโรธอริยสัจจ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ เป็นอย่างไร

ตอบ (๑) *ทุกขอริยสัจจ* คือ *ชาติปิทุกขา* แม้ชาติก็เป็นทุกข์ *ชราปิทุกขา* แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ *มรณัมปิ ทุกขํ* แม้ความตายก็เป็นทุกข์ *โสก ปริเทว ทุกขโทมนัสสุปายาสาปิ ทุกขา* แม้ความโสก ความร้องไห้ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ คับแค้นใจก็เป็นทุกข์ *อัปปิเยหิ สัมปโยโค ทุกโข* แม้ความประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ *ปิเยหิ วิปปโยโค ทุกโข* แม้ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ *ยัมปิจฉํ น ลภติ*

ตัมปิ ทุกขํ แม้ปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ *สังขิตเตน ปัญจุปาทานักขันธา ทุกขา* กล่าวโดยย่อก็ได้แก่ ความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

(๒) *ทุกขสมุทย อริยสัจจ* คือ *ยายํ ตัณหา โปโนพภวิกา นันทิราคสหคตา ตัตรตัตราภินันทินี* ความอยากได้นี้อันใด ทำให้มีความเกิดอีกเป็นปกติ ประกอบด้วยความกำหนัดอย่างยิ่ง เพลินยิ่งในอารมณ์นั้น *กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา* คือ อยากได้ กามภพ อยากได้รูปภพ อยากได้อรูปภพ

(๓) *ทุกขนิโรธ อริยสัจจ* คือ *โย ตัสสาเยว ตัณหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสสัคโค มุตติ อนาลโย* ความสำรอกตัณหา ความกำหนัดอย่างยิ่งดับโดยไม่เหลือ ความสละ ความส่งคืน ความปล่อยวาง ความไม่มีอาลัย

(๔) *ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ* คือ *อยเมว อริโยอัฏฐังคิโก มัคโค เสยยถีทํ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ* ข้อปฏิบัติในหนทางเพื่อดับทุกข์ คือ อริยมัคคมีองค์ ๘ เป็นไฉน คือ มีความเห็นถูก มีความดำริถูก พูดถูก ทำการงานถูก หาเลี้ยงชีพถูก มีความเพียรถูก มีสติถูก มีสมาธิถูก

ถาม สัจจ ๔ กับอริยสัจจ ๔ ต่างกันอย่างไร

ตอบ *สัจจ* แปลว่า ความจริง ความจริงมี ๒ ประการ คือ (๑) โลกียสัจจ (๒) อริยสัจจ

(๑) *โลกียสัจจ* แปลว่า ความจริงของโลก *สมมติสัจจ* ก็เรียก *บัญญัติสัจจ* ก็เรียก คือ เป็นความจริงตามที่ชาวโลกสมมติบัญญัติขึ้นไว้เป็นโวหาร เพื่อบอกเล่ากันได้รู้เรื่องราว ให้สำเร็จกิจการงานต่าง ๆ ในโลก เป็นต้นว่า ในภาษาไทย สมมติบัญญัติเรียกคนที่มีลักขณะบอกเพศเป็นชายว่าชาย เรียกคนที่มีลักขณะบอกเพศเป็นหญิงว่าหญิง หากจะกลับพูดเรียกคนที่ลักขณะบอกเพศเป็นชายว่าหญิง เรียกคนที่มีลักขณะบอกเพศเป็น

หญิงว่าชาย อย่างนี้ ชื่อว่าพูดผิดจากความจริงของโลก อนึ่งโลกิยสัจจนี้จะใช้เป็นอารมณ์ให้วิปัสสนาปัญญาเพ่งหาได้ไม่ เพราะเหตุว่าเป็นสิ่งไม่มีสภาพแน่นอน วิปริต ไม่ทนต่อการพิสูจน์ ดังคำที่พูดกันว่าชายก็ดี หญิงก็ดี นี้เป็นเพียงสมมติบัญญัติที่รู้กันเฉพาะคนที่รู้ภาษาไทยเท่านั้น จะนำเอาคำว่าชายหรือหญิงนี้ไปพูดกับชาติอื่นภาษาอื่น เขาย่อมไม่รู้เรื่องด้วยเลย เพราะต่างชาติต่างก็บัญญัติเรียกคนที่มีลักขณะเป็นชายหรือหญิงนี้ด้วยการออกเสียงเป็นโวหารเป็นต่าง ๆ ภาษากันไป

(๒) *อริยสัจจ* แปลว่า ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่พ้นจากข้าศึก *โลกุตตรสัจจ* ก็เรียก แปลว่า ความจริงเหนือโลก *ปรมัตถสัจจ* ก็เรียก แปลว่า ความจริงที่มีเนื้อความอย่างยิ่ง ความจริงที่มีสภาพแน่นอน มิได้วิปริต พ้นจากสมมติบัญญัติของโลกทนต่อการพิสูจน์ สามารถยืนให้วิปัสสนาปัญญาเพ่งพิสูจน์ได้ เป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ มีสภาวะเป็นทุกข์ ก็เป็นทุกข์จริง ๆ คือ ขันธ์ ๕ นี้ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในที่ใด ย่อมทรงไว้ซึ่งความเป็นทุกข์ คือ ต้องแตกดับเสื่อมสลายไปในที่นั้น ตัณหามีสภาวะอยากได้ คือ ตัณหานี้เมื่อเกิดขึ้นแก่บุคคลใดย่อมทรงไว้ซึ่งความอยากได้ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น นิโรธ มีสภาวะสงบ คือ กิเลสตัณหาที่ถูกอริยมัคคประหารไปแล้วก็ดี ขันธ์ทั้ง ๕ ดับที่เป็นขันธปรินิพพานก็ดี ย่อมไม่มีการกลับมาเกิดได้อีก เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวะดับสงบไปแล้วโดยเด็ดขาดจริง ๆ มัคคมีองค์ ๘ มีสภาวะนำออก คือ ทรงไว้ซึ่งการนำออกจากทุกข์ แก่บุคคลผู้ปฏิบัติธัมมตามสมควรแก่ธัมมะได้จริง ๆ

ถาม ท่านเป็นผู้บรรยายก็รู้อริยสัจจ ๔ มาแล้ว ข้าพเจ้าผู้สดับก็ได้รู้อริยสัจจ ๔ ด้วยแล้ว ปัญญาสัมมาทิฏฐิของท่านกับของข้าพเจ้าในขณะนี้ เป็นปัญญาสัมมาทิฏฐิประเภทใด

ตอบ เป็นประเภทปัญญาที่รู้อย่างชาวโลกรู้ ไม่ใช่รู้อย่างพระอริยเจ้ารู้

ถาม พระอริยเจ้ารู้อริยสัจจ ๔ กับชาวโลกรู้อริยสัจจ ๔ รู้ต่างกันอย่างไร

ตอบ *ปัญญาย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยอาการ ๓ ประการ* คือ (๑) *สุตมยปัญญา* ปัญญาเกิดขึ้นได้ด้วยการศึกษาเล่าเรียน (๒) *จินตามยปัญญา* ปัญญาเกิดขึ้นได้ด้วยการคิดนึกตรึกตรอง (๓) *ภาวนามยปัญญา* ปัญญาเกิดขึ้นได้ด้วยการเจริญภาวนา

(๑) *สุตมยปัญญา เป็นวิสัยของสาวกพุทธ* คือ บุคคลประเภทนี้ ต้องได้รับการศึกษา พระพุทธศาสนา เรียกว่า *ปริยัตติสาสนา* เรียนให้รู้ ให้เข้าใจ *หลักธัมม ๓ ประการ* คือ ๑. *ข้อปฏิบัติ* ๒. *วิธีปฏิบัติ* ๓. *ผลแห่งการปฏิบัติ* ที่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ *มีอยู่ในพระไตรปิฎก* แล้วจึงจักนำความรู้นั้นไปใช้ในการปฏิบัติได้โดยถูกต้อง *ได้ตรัสรู้ตาม*

(๒) *จินตามยปัญญา เป็นวิสัยของพุทธโดยแท้* ได้แก่ *พระปัจเจกพุทธเจ้า* และ *พระสัมมาสัมพุทธเจ้า* พระพุทธเจ้าทั้ง ๒ ประเภทนี้ ไม่ต้องอาสัยสุตมยจากครูอาจารย์ที่ไหนมาก่อนเลย ท่านคิดนึกตรึกตรองในข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ ผลแห่งการปฏิบัติได้โดยลำพังตน แล้วก็ลงมือปฏิบัติ และก็ได้ตรัสรู้โดยลำพังตน ความต่างกันเพียงว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าท่านตรัสรู้แล้วท่านมิได้สั่งสอนผู้อื่นต่อไป เพราะท่านมิได้สร้างบารมีเพื่อการสั่งสอนผู้อื่นด้วย ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อท่านตรัสรู้แล้ว ท่านสามารถสั่งสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามได้ เพราะท่านสร้างบารมีเพื่อการสั่งสอนผู้อื่นไว้ด้วย

(๓) *ภาวนามยปัญญา เป็นวิสัยของสาวกพุทธ ปัจเจกพุทธ สัมมาสัมพุทธ* คือ ท่านเหล่านั้น เมื่อมีความเข้าใจดีแล้วโดยสุตมยก็ดี หรือโดยจินตามยมาแล้วก็ดี *ต้องมีการปฏิบัติด้วยการเจริญภาวนา* เรียกว่า *ปฏิปัตติสาสนา* จึงจะสามารถได้ตรัสรู้เป็นพระอริยเจ้า เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระอริยเจ้าแล้ว เรียกว่า *ปฏิเวธสาสนา*

เพราะฉะนั้น ปัญญาสัมมาทิฏฐิที่ท่านและข้าพเจ้ารู้ในขณะนี้จึงเป็นขั้นสุตมย-ปัญญาเท่านั้น

ถาม สัมมาสังกัปโป เป็นอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร

ตอบ *สัมมาสังกัปโป* ความดำริถูก ๓ ประการ คือ (๑) *เนกขัมมสังกัปโป* ดำริในการออก (๒) *อัพยาปาทสังกัปโป* ดำริในความไม่พยาบาท (๓) *อวิหิงสา-สังกัปโป* ดำริในความไม่เบียดเบียน

สังกัปโป องค์ธัมมได้แก่ *วิตักกเจตสิก* มีสภาวะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์เป็นลักขณะ เป็นอัญญสมานาเจตสิก ประกอบได้กับจิตตทุกฝ่าย ทั้งกุสล อกุสล อัพยากต คือ เมื่อประกอบกับจิตตฝ่ายใดก็เป็นไปด้วยกับฝ่ายนั้น *อัพยาปาท* องค์ธัมมได้แก่ *อโทสเจตสิก* มีสภาวะไม่มีการปองร้าย ไม่ดุร้าย เป็นลักขณะ เป็นปฏิปักข์กับโทสเจตสิก ซึ่งมีสภาวะดุร้ายหยาบกระด้าง *อวิหิงสา* องค์ธัมมได้แก่ *อโลภเจตสิก* มีสภาวะไม่โลภ คือไม่ติดอารมณ์ เป็นลักขณะ เป็นปฏิปักข์กับโลภเจตสิก ซึ่งมีสภาวะอยากได้โดยการถือเอามั่นซึ่งอารมณ์เป็นลักขณะ

พระผู้มีพระภาคตรัสในอุทเทสแห่งสติปัฏฐานว่า **วิเนยยโลเก อภิชฌาโทม-นัสสํ** เว้นโลกและอภิชฌาโทมนส ก็ได้แก่ สังกัปโป ๓ ประการนี้ คำว่า *เว้นโลก* หมายถึงการปฏิบัติธัมม โดยการปฏิบัติ สีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นเครื่องประกอบการเดินทางออกจากโลกที่เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ไปสู่โลกที่เป็นสุขโดยส่วนเดียว หรือไปสู่โลกที่เป็นสุขข้างเป็นทุกข์ข้างระคนกัน หรือไปสู่โลกุตตระ ที่มีแต่สันติสุข

(๑) *ออกจากโลกทุคคติ ไปสู่โลกกามสุคคติ* คือ ประกอบ **เจตนากามาวจร-กุสลกัมม** โดยการยกจิตตที่ประกอบด้วยอโลภ อโทส อโมห ขึ้นสู่กามอารมณ์ในสัมมามัคคฝ่ายกามาวจรกุสล เป็นการเว้นจากโลภ โทส โมห ในมิจฉามัคค ฝ่ายอกุสลซึ่งเป็นหนทางไปทุคคติ

(๒) *ออกจากโลกกามสุคคติ ไปสู่โลกมหัคคต* คือ ประกอบ **เจตนามหัคคตกุสลกัมม** โดยการยกจิตตที่ประกอบด้วยอโลภ อโทส อโมห ขึ้นสู่มหัคคตอารมณ์ในสัมมามัคคฝ่ายมหัคคตกุสล เป็นการเว้นจากการเดินทางในมัคคฝ่ายกาม

(๓) *ออกจากโลก ไปสู่โลกุตตระ* คือ ประกอบ **เจตนามัคคกัมม** โดยการยกจิตตที่ประกอบด้วยอโลภ อโทส อโมห ขึ้นสู่โลกุตตรอารมณ์ในสัมมามัคคฝ่ายโลกุตตระ เป็นการเว้นจากการเดินทางในมัคคฝ่ายโลก

ถาม *วิธีปฏิบัติในองค์แห่งสีล ทำอย่างไร*

ตอบ [๑] *วิธีปฏิบัติ สีล ในหนทางเพื่อไปสู่กามสุคคติภูมิ ดังนี้ คือ*

(๑) *สัมมาวาจา ๔ ประการ* คือ ๑. *มุสาวาทา เวรมณี* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดโกหก ๒. *ปิสุณาย วาจาย เวรมณี* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดส่อเสียดยุยง ๓. *ผรุสาย วาจาย เวรมณี* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดคำหยาบ ๔. *สัมผัปปลาปา เวรมณี* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อไร้สาระ

(๒) *สัมมากัมมันโต ๓ ประการ* คือ ๑. *ปาณาติปาตา เวรมณี* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒. *อทินนาทานา เวรมณี* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการลักทรัพย์ ๓. *กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

(๓) *สัมมาอาชีโว* คือ *มิจฉาอาชีวํ ปหาย สัมมาอาชีเวน ชีวิกํ กัปเปติ* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการหาเลี้ยงชีพในทางผิด ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการหาเลี้ยงชีพในทางถูก โดยมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันโต

[๒] วิธีปฏิบัติ สีล ในหนทางเพื่อไปสู่มหัคคตภูมิ ดังนี้ คือ

มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจาก (๑) มิจฉาวาจาทั้ง ๔ (๒) มิจฉากัมมันโตทั้ง ๓ (๓) มิจฉาวาชีโว ๑ และไม่เกี่ยวแก่การหาเลี้ยงชีพ

[๓] วิธีปฏิบัติ สีล ในหนทางเพื่อไปสู่โลกุตตรภูมิ ดังนี้ คือ

มีวิรตีเปนเครื่องเว้นจาก (๑) สัมมาวาจาทั้ง ๔ (๒) สัมมากัมมันโตทั้ง ๓ (๓) สัมมาอาชีโว ๑ และไม่เกี่ยวแก่การหาเลี้ยงชีพ

ถาม ศีลที่มีเจตนาเป็นเครื่องเว้น ๒ อย่างต่างกันได้อย่างไร กับศีลที่มีวิรติเป็นเครื่องเว้น ต่างกันได้อย่างไร

ตอบ [๑] *ศีลที่ประกอบในหนทางไปสู่กามสุคติภูมิ* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดโกหก พูดส่อเสียดยุยง พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อไร้สาระ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การเว้นในศีลสิกขาบทเหล่านี้ *ย่อมเว้นได้เพียงครั้งละ ๑ ข้อเท่านั้น* และเกี่ยวแก่การหาเลี้ยงชีพด้วย โดยมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันโต โดยมีเจตนาถือเอาซึ่ง *อามิสตัพพวัตถุ* คือ วัตถุกาม อันควรเว้นเฉพาะสิกขาบทแต่ละข้อ เมื่อมีวัตถุอันควรเว้นในศีลข้อใดมาปรากฏ มีเจตนาเว้น ศีลข้อนั้นก็เกิด ศีลที่เกิดขึ้นได้ครั้งละสิกขาบทดังนี้ เรียกว่า *สมาทานศีล* แปลว่า เว้นโดยการถือเอาตามสมควร

[๒] *ศีลที่ประกอบในหนทางไปสู่มหัคคตภูมิ* มีเจตนาเป็นเครื่องเว้นจากมิจฉาวาจา ๔ มิจฉากัมมันโต ๓ มิจฉาอาชีโว ๑ การเว้นในศีลเหล่านี้ *ย่อมเว้นได้ครั้งละครบทุกข้อ* และไม่เกี่ยวแก่การหาเลี้ยงชีพด้วย โดยมีเจตนาถือเอาซึ่ง *นิรามิสตัพพวัตถุ* คือ วัตถุอันไม่ก่อให้เกิดความใคร่ในกาม อันควรเว้นมาเป็นเครื่องกำหนด ศีลที่เว้นได้ครั้งละครบทุกสิกขาบทดังนี้ เรียกว่า *สัมปัตตศีล* แปลว่าเว้นโดยการถือเอาพร้อม ศีลนี้จะเกิดขึ้นได้ขณะเจริญภาวนาสมถกัมมัฏฐาน และในฌาน

[๓] *ศีลที่ประกอบในหนทางไปสู่โลกุตตรภูมิ* มีวิรติเป็นเครื่องเว้นจากสัมมาวาจาทั้ง ๔ สัมมากัมมันโตทั้ง ๓ สัมมาอาชีโว ๑ รวมทั้ง ๘ ข้อนี้ *ย่อมเว้นได้ครั้งละครบทั้ง ๘ ข้อ* และไม่เกี่ยวแก่การหาเลี้ยงชีพด้วย โดยมีเจตนาถือเอาซึ่ง *ปรมัตถสภาวธัมม* เป็นเครื่องกำหนด เป็นการเว้นจากการถือเอาซึ่งศีลในโลกิยภูมิทั้งหมดดังนี้ จึงเรียกว่า *วิรตีศีล* แปลว่า เว้นศีล หมายความว่าเว้นศีลโลก ศีลนี้จะเกิดขึ้นได้ขณะเจริญภาวนาวิปัสสนากัมมัฏฐาน และในอริยมัคค อริยผล

ศีล แปลว่า สิ่งที่ตั้งไว้เป็นอันดี ในสัมมามัคคนี้หมายถึงการตั้งไว้ซึ่งกายสุจริตเป็นต้น หรืออาการที่บุคคลทรงไว้ สามารถยังกุศลธัมมทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในตน องค์ธัมม

ได้แก่ *อโลภเจตสิก* สภาวะความไม่โลภ มีความไม่ติดอารมณ์เป็นลักขณะ และ *อโทส-เจตสิก* สภาวะที่ไม่มีการปองร้าย มีความไม่ดุร้ายเป็นลักขณะ สัมมาสีล เป็นปฏิปักข์กับมิจฉาสีล

ถาม ในองค์แห่งสัมมาสมาธิ สัมมาวายาโม เป็นอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร

ตอบ *สัมมาวายาโม* มีความเพียรถูก ๔ ประการ คือ (๑) อนุปปันนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธัมมานํ อนุปปาทาย ฉันทํ ชเนติ วายมติ วิริยํ อารภติ จิตตํ ปัคคัณหาติ ปทหติ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อสะกัดกั้นบาปอกุสลธัมม์ที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิด

(๒) อุปปันนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธัมมานํ ปหานาย ฉันทํ ชเนติ วายมติ วิริยํ อารภติ จิตตํ ปัคคัณหาติ ปทหติ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อประหารบาปอกุสลธัมม์ที่เกิดขึ้นแล้ว

(๓) อนุปปันนานํ กุสลานํ ธัมมานํ อุปปาทาย ฉันทํ ชเนติ วายมติ วิริยํ อารภติ จิตตํ ปัคคัณหาติ ปทหติ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อให้กุสลธัมม์ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

(๔) อุปปันนานํ กุสลานํ ธัมมานํ ฐิติยา อสัมโมสาย ภิยโยภาวาย เวปุลลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉันทํ ชเนติ วายมติ วิริยํ อารภติ จิตตํ ปัคคัณหาติ ปทหติ ย่อมทำความพอใจให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อให้กุสลธัมม์ที่เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ไม่เสื่อมสลาย มีความเจริญยิ่งขึ้น ไพบูลย์ เจริญจนบริบูรณ์

วายาโม องค์ธัมม์ได้แก่ *วิริยเจตสิก* สภาวะความเพียร มีความอุสสาหะเป็นลักขณะ เป็นอัญญสมานาเจตสิก ประกอบได้กับจิตตทุกฝ่าย ทั้ง กุสล อกุสล อัพยากต คือ เมื่อประกอบกับจิตตฝ่ายใด ก็เป็นไปกับด้วยฝ่ายนั้น

ถาม สัมมาสติ เป็นอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร

ตอบ *สัมมาสติ* มีสติระลึกรู้ถูก ๔ ประการ คือ (๑) **กาเย กายานุปัสสี วิหรติ อาตาปี สัมปชาโน สติมา วิเนยย โลเก อภิชฌาโทมนัสสํ** ตามระลึกรู้อยู่ในกาย ขณะกายปรากฏ มีความเพียรด้วยสัมมาวายาโม มีปัญญารู้รอบด้วยสัมมาทิฏฐิ มีสติตามระลึกรู้ด้วยสัมมาสติ เว้นโลกและอภิชฌาโทมนัส ด้วยสัมมาสังกัปโป ๓ ประการ คือ เนกขัมมสังกัปโป ดำริในการออก (จากโลก) อัพยาปาทสังกัปโป ดำริในความไม่พยาบาท อวิหิงสาสังกัปโป ดำริในความไม่เบียดเบียน

(๒) **เวทนาสุ เวทนานุปัสสี วิหรติ อาตาปี สัมปชาโน สติมา วิเนยย โลเก อภิชฌาโทมนัสสํ** ตามระลึกรู้อยู่ในเวทนา ขณะเวทนาปรากฏ มีความเพียรด้วยสัมมาวายาโม มีปัญญารู้รอบด้วยสัมมาทิฏฐิ มีสติตามระลึกรู้ด้วยสัมมาสติ เว้นโลกและอภิชฌาโทมนัสด้วย เนกขัมมสังกัปโป อัพยาปาทสังกัปโป อวิหิงสาสังกัปโป

(๓) **จิตเต จิตตานุปัสสี วิหรติ อาตาปี สัมปชาโน สติมา วิเนยย โลเก อภิชฌาโทมนัสสํ** ตามระลึกรู้อยู่ในจิตต ขณะจิตตปรากฏ มีความเพียรด้วยสัมมาวายาโม มีปัญญารู้รอบด้วยสัมมาทิฏฐิ มีสติตามระลึกรู้ด้วยสัมมาสติ เว้นโลกและอภิชฌาโทมนัสด้วย เนกขัมมสังกัปโป อัพยาปาทสังกัปโป อวิหิงสาสังกัปโป

(๔) **ธัมเมสุ ธัมมานุปัสสี วิหรติ อาตาปี สัมปชาโน สติมา วิเนยย โลเก อภิชฌาโทมนัสสํ** ตามระลึกรู้อยู่ในธัมม ขณะธัมมปรากฏ มีความเพียรด้วยสัมมาวายาโม มีปัญญารู้รอบด้วยสัมมาทิฏฐิ มีสติตามระลึกรู้ด้วยสัมมาสติ เว้นโลกและอภิชฌาโทมนัสด้วยเนกขัมมสังกัปโป อัพยาปาทสังกัปโป อวิหิงสาสังกัปโป

สัมมาสติ องค์ธัมมได้แก่ *สติเจตสิก* มีสภาวะตามระลึกรู้อยู่ในอารมณ์เนือง ๆ เป็นลักขณะ คือ การไม่เผลอจากอารมณ์ที่ดี ติดตามระลึกรู้อยู่ในอารมณ์เนือง ๆ ขณะมาปรากฏ พร้อมกับสัมปชัญญะ เป็นโสภณเจตสิก ย่อมประกอบกับโสภณจิตตเท่านั้น เป็นปฏิปักข์กับมิจฉาสติ อันได้แก่โมหเจตสิก

(๑) *สัมมาสติที่ประกอบในหนทางไปสู่กามสุคติภูมิ* ย่อมตามระลึกรู้อยู่ในกามอารมณ์อันเป็นกุศล

(๒) *สัมมาสติที่ประกอบในหนทางไปสู่มหัคคตภูมิ* ย่อมตามระลึกรู้อยู่ในมหัคคตอารมณ์

(๓) *สัมมาสติที่ประกอบในหนทางไปสู่โลกุตตรภูมิ* ย่อมตามระลึกรู้อยู่ในโลกุตตรอารมณ์

ถาม กามอารมณ์ เป็นอย่างไร

ตอบ ในขุททกนิกาย มหานิทเทส อัฏฐกวัคคิก กามสุตตนิทเทส อธิบายไว้ดังนี้

"*กาม* ในคำว่า *เมื่อปรารถนากามอยู่* ได้แก่ *กาม ๒ อย่าง* โดยหัวข้อ คือ **วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑**

วัตถุกาม เป็นไฉน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ฬา นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน เรือน นิคม ราชธานี แว่นแคว้น ชนบท กองพลรบ คลัง และวัตถุเป็นที่ตั้งความกำหนัดอย่างใดอย่างหนึ่งเชื่อว่า *วัตถุกาม* อีกอย่างหนึ่ง กามที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก ทั้งภายในทั้งภายนอก ชนิดเลว ปานกลาง ประณีต เป็นของสัตว์ผู้เกิดในอบาย เป็นของมนุษย์ เป็นทิพย์ที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่นิมิตเอง ที่ผู้อื่นนิมิต ที่หวงแหน ที่ไม่ได้หวงแหน ที่ยึดถือว่าของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าของเรา ธัมมที่เป็นกามาวจรแม้ทั้งหมด ธัมมที่เป็นรูปาวจรแม้ทั้งหมด ธัมมที่เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งหมด ธัมมเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา *ชื่อว่ากาม เพราะอัตถว่า* อันบุคคลพึงใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา *นี้ชื่อว่า วัตถุกาม*

กิเลสกาม เป็นไฉน ความพอใจ ความกำหนัด ความพอใจและความกำหนัด ความดำริ ความกำหนัดมาก ความดำริและความกำหนัด ความพอใจคือความใคร่

ความกำหนัดคือความใคร่ ความเพลิดเพลินคือความใคร่ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความเสน่หาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ห้วงคือกาม ความประกอบในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกั้นกาง คือ กามฉันทะ *ชื่อว่ากาม สมจริงดังคำว่า* "ดูกรกาม เราเห็นรากฐานของท่านแล้วว่า ท่านย่อมเกิดเพราะความดำริ เราจักไม่ดำริถึงท่าน ท่านจักไม่มีอย่างนี้" *กามเหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม*"

ถาม มหัคคตอารมณ์ เป็นอย่างไร

ตอบ *มหัคคตอารมณ์* คือ *สมถกัมมัฏฐานที่สามารถถึงรูปาวจรฌานได้* ๒๖ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑ พรหมวิหาร ๔ *และสมถกัมมัฏฐานที่สามารถถึงอรูปาวจรฌานได้* ๔ ตามลำดับ คือ (๑) อากาสานัญจายตนะ (๒) วิญญาณัญจายตนะ (๓) อากิญจัญญายตนะ (๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ *นี้ชื่อว่า มหัคคตอารมณ์*

ถาม โลกุตตรอารมณ์ เป็นอย่างไร

ตอบ *โลกุตตรอารมณ์* คือ *ปรมัตถสภาวธัมม* ที่มาปรากฏเป็นอารมณ์ให้สติตามระลึกรู้ สัมปชัญญะตามเห็น ขณะภาวนา *วิปัสสนากัมมัฏฐาน* โดยความเป็น *อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา* ตลอดไปจนได้บรรลุอริยมัคค อริยผล

ถาม ข้าพเจ้าเคยศึกษามาว่า *วิปัสสนา มีขันธ์ ๕ รูปนาม เป็นอารมณ์* ครั้นมาได้พบคำอธิบายของท่านว่า *วิปัสสนา มี ปรมัตถสภาวธัมม เป็นอารมณ์* แล้วยังมีเพิ่มเติม *อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา* อีกด้วยดังนี้ คำเหล่านี้จึงเป็นของใหม่สำหรับข้าพเจ้า

ตอบ คำว่า *ปรมัตถสภาวธัมม* แปลว่า เนื้อความอันยิ่งที่มีจริงเป็นจริงตามธรรมชาติ หรือจะใช้คำสั้น ๆ ว่า *ปรมัตถสภาวะ* แปลว่า เนื้อความอันยิ่งที่มีจริงเป็นจริง หรือ *ปรมัตถธัมม* แปลว่า ธรรมชาติอันเป็นเนื้อความอย่างยิ่ง หรือ *ปรมัตถ* แปลว่า เนื้อ

ความอันยิ่ง จะใช้คำยาวหรือคำสั้น ๆ ความหมายก็เป็นอย่างเดียวกัน คือ หมายถึง *สภาพธัมมที่มีจริงเป็นจริง มิได้วิปริต โดยคัดเอาบัญญัติโวหารว่าขันธ์ ๕ รูป นามออกไปเสีย เหลือแต่ความมีจริงเป็นจริงของตนที่มายื่นให้รู้เท่านั้น*

ถาม ขันธ์ ๕ รูปนาม มิใช่ปรมัตถดอกหรือ

ตอบ *คำว่า ขันธ์ ๕ รูปนาม ก็ดี แม้คำว่า ปรมัตถ หรือ ปรมัตถธัมม หรือปรมัตถสภาวธัมมก็ดี เหล่านี้ ก็เปนเพียงบัญญัติโวหาร เปนภาษาทางพระพุทธสาสนาที่สมมติบัญญัติเปนโวหารไว้บอกเล่ากันให้รู้เรื่องราวกันได้ ในการศึกษาพระพุทธสาสนา ขั้นปริยัติสาสนาเท่านั้น* บัญญัติธัมมทั้งหมดจะเอามาเป็นอารมณ์ให้วิปัสสนาปัญญาเพ่งหาได้ไม่

ถาม ก็สภาพธัมมที่มีจริงเป็นจริง มิได้วิปริต เป็นอย่างไร

ตอบ วัตถุที่มายื่นให้รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทางพระพุทธสาสนาบัญญัติเป็นโวหารไว้ว่าอย่างไร

ถาม วัตถุที่มายื่นให้รู้ทางทวารเหล่านี้ ทางพระพุทธสาสนาบัญญัติเป็นโวหารไว้ว่า รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธัมมารมณ์

ตอบ ถ้าท่านจะเอาบัญญัติโวหารเหล่านี้ ไปพูดบอกเล่ากับคนที่เขามิได้มีปริยัติสาสนา เขาจะรู้เรื่องด้วยหรือไม่

ถาม เขาย่อมไม่รู้เรื่องอะไรด้วยเลย

ตอบ *นี้แล บัญญัติโวหารที่สมมติบัญญัติเปนภาษาต่าง ๆ เอาไว้ เปนของวิปริต ไม่สามารถทนต่อการพิสูจน์ จึงเป็นอารมณ์ยื่นให้วิปัสสนาปัญญาเพ่งไม่ได้* คราวนี้ท่านนำเอาวัตถุที่มีจริงเป็นจริง คือ รูป เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ไปให้บุคคลต่าง ๆ ได้รับรู้เป็นประจักขสิทธิ์ สภาพธัมมที่มีจริงเป็นจริง ย่อมแสดงความมีจริงเป็นจริงของตนให้ปรากฏเป็นประจักขสิทธิ์แก่บุคคลต่าง ๆ เหล่านั้น ให้รู้ได้เป็นอย่างเดียวกัน คือ

รูป เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เหล่านี้ มีสภาวลักขณะเป็นของตน ๆ อยู่อย่างนั้น บุคคลไม่ว่าชาติใดภาษาใด เมื่อได้สัมผัสเป็นประจักขสิทธิ์ ย่อมได้รู้สภาวลักขณะของสภาวธัมมเหล่านี้ เป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น แม้จะไม่เคยมีใครมาบอกชื่อเสียงอะไรเอาไว้ ความรู้สัมผัสก็ต้องรู้ตามความจริงที่เป็นอย่างนั้น ๆ *นี้แลเรียกว่า สภาพธัมมที่มีจริงเปนจริง มิได้วิปริต เปนปรมัตถสภาวธัมม สามารถทนต่อการพิสูจน์ เปนอารมณ์ยืนให้วิปัสสนาปัญญาเพ่งได้* สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสติปัฏฐานสูตว่า *อัตถิ ธัมมาติ วา ปนัสส สติ ปัจจุปัฏฐิตา โหติ ยาวเทว ญาณมัตตาย ปติสสติมัตตาย* แปลว่า พึงเป็นผู้มีสติตามระลึกรู้อยู่เฉพาะหน้าต่อธัมมที่มีมาปรากฏเป็นปัจจุบัน โดยเพียงแต่ตามเห็นด้วยญาณ *คำว่าญาณในที่นี้ได้แก่ ปัญญาสัมมาทิฏฐิ ที่รู้สภาวธัมมตามความเป็นจริง* และตามระลึกรู้ด้วยสัมมาสติ

ถาม ในสติปัฏฐานสูต บทว่า อิติ อัชฌัตตํ วา ธัมเมสุ ธัมมานุปัสสี วิหรติ พหิทธา วา ธัมเมสุ ธัมมานุปัสสี วิหรติ อัชฌัตตพหิทธา วา ธัมเมสุ ธัมมานุปัสสี วิหรติ สมุทยธัมมานุปัสสี วา ธัมเมสุ วิหรติ วยธัมมานุปัสสี วา ธัมเมสุ วิหรติ สมุทยวยธัมมานุปัสสี วา ธัมเมสุ วิหรติ อัตถิ ธัมมาติ วา ปนัสส สติ ปัจจุปัฏฐิตา โหติ ยาว-เทว ญาณมัตตาย ปติสสติมัตตาย อนิสสิโต จ วิหรติ น จ กิญจิ โลเก อุปาทิยติ เอวํ-ปิ โข ภิกขเว ธัมเมสุ ธัมมานุปัสสี วิหรติ นี้ ขอท่านได้แปลเป็นภาษาไทย โดยประ-กอบคำอธิบายไว้ด้วย

ตอบ แปลแล้วคงได้ความดังนี้ *คือ อย่างนี้* ขณะธัมมที่เป็นภายในปรากฏ ย่อมตามเห็นอยู่ในธัมมภายใน ขณะธัมมที่เป็นภายนอกปรากฏ ย่อมตามเห็นอยู่ในธัมมภายนอก ขณะที่ธัมมภายในก็ดีหรือธัมมภายนอกก็ดีปรากฏ ย่อมตามเห็นอยู่ในธัมมนั้น ๆ ขณะธัมมนั้นเกิดย่อมตามเห็นอยู่ในความเกิดของธัมมนั้น ขณะธัมมนั้นดับย่อมตามเห็นอยู่ในความดับของธัมมนั้น ขณะธัมมนั้นเกิดก็ดี ขณะธัมมนั้นดับก็ดี ย่อมตามเห็นอยู่ในความเกิด และความดับของธัมมนั้น พึงเป็นผู้มีสติตามระลึกรู้อยู่เฉพาะหน้าต่อธัมมที่มีมาปรากฏ

เป็นปัจจุบัน โดยเพียงแต่ตามเห็นด้วยญาณ คือ สัมมาทิฏฐิ และตามระลึกรู้ด้วย สัมมาสติ เว้นเสียจากความยึดมั่นถือมั่นในโลกียธัมม ก็คือ วิเนยยโลเก หรือ เนกขัมมสังกัปโป มิให้ตัณหาและทิฏฐิอาสัยอยู่ ก็คือเว้น อภิชฌาโทมนัส หรือ อวิหิงสาสังกัปโป และ อัพยาปาทสังกัปโป

ถาม คำว่า ธัมมภายใน ธัมมภายนอก ธัมมทั้งภายในภายนอก ทั้ง ๓ คำนี้ หมายความว่าอย่างไร

ตอบ *ธัมมภายในได้แก่อายตนะภายใน ๖ ธัมมภายนอกได้แก่อายตนะภายนอก ๖ ธัมมทั้งภายในภายนอก ได้แก่อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖* ที่ว่าให้ตามเห็นธัมมทั้งภายในภายนอก ในที่นี้หมายความว่า ธัมมภายในปรากฏชัดก็ตามเห็นธัมมภายใน ธัมมภายนอกปรากฏชัดก็ตามเห็นธัมมภายนอก ไม่ให้เลือกตามเห็นแต่ภายในอย่างเดียวหรือภายนอกอย่างเดียว และไม่ใช่ตามเห็นขณะเดียวกันทั้งธัมมภายในด้วย ธัมมภายนอกด้วย เมื่อธัมมภายในหรือธัมมภายนอกอันใดปรากฏชัดก็ให้ตามเห็นธัมมอันนั้นเป็นแต่ละอัน ๆ ทุกอันไป

ถาม คำว่าให้ตามเห็นความเกิด ให้ตามเห็นความดับ ให้ตามเห็นทั้งความเกิดและความดับ ทั้ง ๓ คำนี้หมายความว่าอย่างไร

ตอบ *ธัมมที่มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าแต่ละครั้งนั้น แบ่งออกเป็น ๓ ขณะ คือ* (๑) อุปาทขณะ เกิดขึ้น (๒) ฐีติขณะ ตั้งอยู่ (๓) ภังคขณะ ดับไป *อารมณ์แต่ละอารมณ์ต้องประกอบด้วย ๓ ขณะนี้ทุก ๆ อารมณ์* ให้ตามเห็น ความเกิด ความตั้งอยู่ ความดับไปของอารมณ์ที่มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าทุก ๆ อารมณ์ คือ มีสติตามระลึกรู้แต่ละอารมณ์ตลอด ๓ ขณะ อย่างนี้เรียกว่าไม่เผลอจากอารมณ์

ถาม ในที่นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเพียงให้ตามเห็นความเกิดดับของธัมมเท่านั้น ท่านมีคำว่า อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา เพิ่มเติมมาอีก ขออธิบายด้วย

ตอบ ในอนัตตลักขณสูต พระผู้มีพระภาคตรัสกะท่านพระปัญจวัคคิยว่า *"ภิกขุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ถ้ารูปนี้เป็นอัตตาแล้ว รูปนี้ก็ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ อนึ่งสัตว์ย่อมไม่ได้รูปตามใจหวังว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่ารูปเป็นอนัตตา เป็นไปเพื่ออาพาธ สัตว์จึงไม่ได้ตามความหวังว่า รูปจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย* ในข้อ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พระองค์ก็ตรัสอย่างเดียวกัน ครั้นแล้วพระองค์ตรัสถามว่า *ภิกขุทั้งหลาย รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง* ท่านพระปัญจวัคคิยได้กำหนดตามกระแสแห่งธัมมนั้นแล้ว เห็นจริงตามนั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า *ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า* ตรัสว่า *สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า* ทูลว่า *เป็นทุกข์พระเจ้าข้า* ตรัสว่า *สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือเพื่อจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น เป็นนี่ นั่นเป็นอัตตา ตัวตนของเรา* ทูลว่า *หาเป็นอย่างนั้นไม่ พระเจ้าข้า* แล้วตรัสถามโดยนัยอย่างเดียวกันจนครบทั้ง ๕ ขันธ์ ท่านพระปัญจวัคคิยก็กราบทูลโดยนัยอย่างเดียวกันทั้ง ๕ ขันธ์

ถาม การตามเห็นธัมมโดยความเป็น **อนิจจํ ทุกขํ อนัตตา** อย่างนี้ มีประโยชน์อย่างไร

ตอบ ในสูตเดียวกันนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสต่อไปว่า ภิกขุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ตามเห็นอย่างนี้ *ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นกำหนัด จิตตก็พ้น เมื่อจิตตพ้นแล้วก็เกิดญาณรู้ว่า พ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์เราได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำเราได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว นี้แลคือ ปรมัตถประโยชน์ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่มีในพระพุทธสาสนานี้*

ถาม เท่าที่อธิบายมาแล้วนี้เป็นวิปัสสนาภาวนา ถ้าต้องการปฏิบัติ สมถภาวนามีวิธีทำอย่างไร ถ้าต้องการปฏิบัติเพื่อไปสู่กามสุคติภูมิ มีวิธีทำอย่างไร

ตอบ *วิธีปฏิบัติธัมมในพระพุทธสาสนาโดยอาสัยหนทาง คือ กาย เวทนา จิตต ธัมม มีเครื่องประกอบ ๘ ประการ เป็นหนทางดำเนินไปสู่ กามสุคคติภูมิ มหัคคตภูมิ โลกุตตรภูมิ ดังนี้ คือ*

ขณะที่กาย เวทนา จิตต ธัมม อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นอารมณ์ภายนอกมาปรากฏให้รู้ทางทวารใดทวารหนึ่ง คือ ได้เห็นรูปทางทวารตา ได้ยินเสียงทางทวารหู ได้รู้กลิ่นทางทวารจมูก ได้รู้รสทางทวารลิ้น ได้รู้โผฏฐัพพะทางทวารกาย ได้รู้ธัมมทางทวารใจ ย่อมเป็นผู้มีสติตามระลึกรู้ มีสัมปชัญญะตามเห็นอยู่ในธัมมที่มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้า ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเสื่อมไปดับไปทุก ๆ อารมณ์

(๑) มีมนสิการสัญญา จำได้หมายรู้ในอารมณ์นั้น โดยการยึดถือเอาสภาวธัมมอันเป็นกามบัญญัติว่า เป็น สามี ภรรยา บุตร บ้าน นา สวน จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย เภสัชบริขาร ด้วยทิฏฐิว่า เป็นอัตตา ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ของเรา ไม่ใช่ของเรา ตัณหาความอยากได้ในกามสุคติภพย่อมเกิด เจตนาที่ประกอบในจิตตนั้นย่อมจัดแจงสัมปยุตตธัมม ปรุงแต่งจิตตนั้นให้เป็นเจตนากามาวจรกุสลกัมม *เป็นการเดินทางออกจากทุคคติภูมิ ไปสู่กามสุคคติภูมิ*

(๒) มีมนสิการสัญญา จำได้หมายรู้ในอารมณ์นั้น โดยการยึดถือเอาสภาวธัมมอันเป็นมหัคคตบัญญัติว่า เป็น ปริกัมมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต เป็นธาตุ เป็นอสุภ เป็นปฏิกูล เป็นรูปาวจรฌาน เป็นอรูปาวจรฌาน ด้วยทิฏฐิว่า เป็นอัตตา ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ของเรา ไม่ใช่ของเรา ตัณหาความอยากได้ในรูปภพ อรูปภพย่อมเกิด เจตนาที่ประกอบในจิตตนั้นย่อมจัดแจงสัมปยุตตธัมม ปรุงแต่งจิตตนั้นให้เป็นเจตนามหัคคตกุสลกัมม *เป็นการเดินทางออกจากกามสุคคติภูมิ ไปสู่มหัคคตภูมิ*

(๓) มีมนสิการสัญญา จำได้หมายรู้ในอารมณ์นั้น โดยความไม่ยึดถือเอาสภาวธัมมอันเป็นโลกียบัญญัติทั้งหมด คือ นิมิตและอนุพยัญชนะ มาถือเอาแต่ปรมัตถสภาวธัมมที่เกิดดับ มีสติตามระลึกรู้อยู่ในความเกิดดับ มีญาณตามเห็นความไม่เที่ยงหรือเป็นทุกข์

หรือเป็นอนัตตา เพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เว้นเสียจากอภิชฌาโทมนัส เว้นเสียจากตัณหาอยากได้ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ เว้นเสียจากความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ทั้ง ๕ ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก เจตนาที่ประกอบในจิตนั้นย่อมจัดแจงสัมปยุตตธัมมปรุงแต่งจิตนั้นให้เป็นเจตนามัคคกัมม *เป็นการเดินทางออกจากโลก ไปสู่โลกุตตรภูมิ*

ถาม คำว่า กาย เวทนา จิตต ธัมม ๔ ประการนี้ คืออะไร

ตอบ กาย เวทนา จิตต ธัมม เหล่านี้คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ และนิพพาน ซึ่งนอกจากขันธ์ทั้ง ๕ นี้

(๑) *กาย* คือ *รูปขันธ์* ได้แก่ *รูปปรมัตถทั้งหมด ๒๘ รูป* เป็น *รูปธัมม รูปธาตุ* มีสภาวะแตกดับเสื่อมสลายเพราะร้อน เย็นเป็นต้น เป็นลักขณะ

(๒) *เวทนา* คือ *เวทนาขันธ์* ได้แก่ *เวทนาเจตสิกปรมัตถ ๑ ดวง* เป็น *นามเจตสิก นามธัมม นามธาตุ อรูปธัมม อรูปธาตุ* มีสภาวะเสวยรสแห่งอารมณ์ คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อทุกขมสุข เป็นลักขณะ

(๓) จิตต คือ วิญญาณขันธ์ ได้แก่ จิตต *ปรมัตถทั้งหมด โดยสังเขป ๘๙ ดวง โดยวิตถาร ๑๒๑ ดวง* เป็น *นามจิตต นามธัมม นามธาตุ อรูปธัมม อรูปธาตุ* มีสภาวะรู้อารมณ์ เป็นลักขณะ

(๔) *ธัมม* คือ *สัญญาขันธ์* ได้แก่ *สัญญาเจตสิกปรมัตถ ๑ ดวง* เป็น *นามเจตสิก นามธัมม นามธาตุ อรูปธัมม อรูปธาตุ* มีสภาวะจำได้หมายรู้ เป็นลักขณะ และ *สังขารขันธ์* ได้แก่ *เจตสิกปรมัตถ ๕๐ ดวง ที่เหลือจากเวทนาขันธ์ และสัญญาขันธ์* เป็น *นามเจตสิก นามธัมม นามธาตุ อรูปธัมม อรูปธาตุ* มีสภาวะปรุงแต่ง กายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร เป็นลักขณะ และ *นิพพานปรมัตถ ซึ่งนอกจากขันธ์ ๕* เป็น *นามธัมม นามธาตุ อรูปธัมม อรูปธาตุ นิพพานธัมม นิพพานธาตุ* มีสภาวะสันติ เป็นลักขณะ

ถาม เป็นเพราะเหตุใดนิพพานจึงไม่นับเข้าอยู่ในขันธ์ ๕

ตอบ ขันธ์ทั้ง ๕ เป็น *สังขตธัมม* มีสภาวะเกิดดับ เพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นลักขณะ *นิพพาน* เป็น *อสังขตธัมม* มีสภาวะ *สันติ* คือสงบ ไม่มีการเกิดดับ เพราะปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง เป็นลักขณะ

ถาม นิพพาน เป็นสันติ คือสงบ *หมายถึงอะไรสงบ* ไม่มีการเกิดดับ *หมายถึงอะไรเกิดดับ* ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง *หมายถึงอะไรเป็นปัจจัยปรุงแต่ง*

ตอบ ความสงบที่ชื่อว่า *สันติ ในนิพพาน มี ๒ ประการ* คือ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน (๑) *สอุปาทิเสสนิพพาน* แปลว่า สงบโดยมีเศษเหลือ หมายความว่า *ดับสงบไปเฉพาะกิเลสตัณหาตามกำลังของอริยมัคคประหารเท่านั้น* แต่ยังมีขันธ์ ๕ ที่อริยมัคคมิได้ประหารเหลืออยู่ ได้แก่พระอริยเจ้าที่ยังมีชีวิตปกครองขันธ์ ๕ อยู่กิเลสตัณหาส่วนที่ได้ประหารแล้วนั้นสงบไปโดยเด็ดขาด (๒) *อนุปาทิเสสนิพพาน* แปลว่า สงบโดยไม่มีเศษเหลือ หมายความว่าขันธ์ทั้ง ๕ *ดับหมดไม่มีเศษเหลืออยู่เลย* ได้แก่ *ขันธปรินิพพานของพระอรหันต์* การตายของพระอรหันต์เป็นการตายครั้งสุดท้าย ขันธ์ทั้ง ๕ ดับสิ้นเชื้อไม่เหลือเศษแม้แต่น้อย *เมื่อไม่มีการเกิดของขันธ์ ๕ ก็ไม่มีการดับของขันธ์ ๕ และกิเลสตัณหาอันเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดชาติเกิดภพก็ได้ถูกอริยมัคคประหารสงบดับไปเด็ดขาดแล้ว ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ขันธ์ ๕ ก็ไม่เกิด ชาติ ชรา มรณะ ก็ไม่ปรากฏ*

ถาม เมื่อขันธ์ ๕ ดับเสียหมดแล้ว มีอะไรเป็นผู้รู้นิพพาน

ตอบ ถ้าบุคคลใดยังมี อุปาทาน ยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ ๕ ว่าในนิพพานมีขันธ์ ๕ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งเหลืออยู่ บุคคลนั้นยังจักต้องเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ คือ ชาติ ชรา มรณะ อันเกิดแต่ขันธ์ ๕ นี้ต่อไปอีก ในสังยุตตนิกาย นิทานวัคค อุปาทานสูต พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ภิกขุทั้งหลาย เมื่อภิกขุเห็นความพอใจเนือง ๆ ในธัมมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็น

ปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ เพราะชรา มรณะ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ภิกขุทั้งหลาย ไฟกองใหญ่ อันบุรุษคอยใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้งในกองไฟทุก ๆ ระยะ ไฟกองใหญ่มีอาหารอย่างนั้น พึงลุกโพลงตลอดกาลนาน ภิกขุทั้งหลาย เมื่อภิกขุเห็นโทษเนือง ๆ ในธัมมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมดับไป เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ เพราะชรามรณะดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ภิกขุทั้งหลาย ไฟกองใหญ่ อันบุรุษไม่ใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้งในกองไฟนั้นทุก ๆ ระยะ เมื่อเป็นไปอย่างนี้ ไฟกองใหญ่นั้นไม่มีอาหาร พึงดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่”

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบขันธ์ ๕ เหมือนดังหัวฝี หัวฝีเป็นต้นเหตุแห่งการปวด ในเมื่อได้ทำการรักษาจนหัวฝีนั้นหายขาดไปแล้ว ความปวดย่อมไม่มี ก็เมื่อหัวฝีก็ไม่มี ความปวดก็ไม่มีดังนี้แล้ว จะไปหาหัวฝีหรือความปวดได้จากที่ไหนอีก

ถาม การที่จะตามระลึกรู้กาย เวทนา จิตต ธัมม เมื่อปรากฏ ก็ กาย เวทนา จิตต ธัมม เหล่านี้ จะไปปรากฏอยู่ในที่ใดบ้าง

ตอบ *ความปรากฏของกาย เวทนา จิตต ธัมม* ก็คือ *ความเกิดขึ้นของขันธ์ ๕ โดยทางทวาร ๖ ทวารใดทวารหนึ่ง* ดังนี้ คือ

(๑) *ขันธ์ ๕ เกิดทางจักขุทวาร* ขณะ *จักขายตนะ* ได้แก่จักขุปสาทรูปซึ่งเป็นภายใน ฝ่ายรับ (เป็นรูปขันธ์) กับ *รูปายตนะ* คือ สี ซึ่งเป็นภายนอก ฝ่ายกระทบ (เป็นรูปขันธ์) ประจวบกัน *จักขุวิญญาณ* ได้แก่จิตตทางตา ทำกิจเห็นสี (เป็นวิญญาณขันธ์) *เจตสิก ๗ ดวง* คือ *ผัสสะ* ทำกิจประสานวัตถุ อารมณ์ วิญญาณ *เจตนา* ทำกิจขวนขวาย *เอกัคคตา* ทำกิจรวบรวมสหชาตธัมมให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ *ชีวิตินทรีย* ทำกิจเลี้ยงรักษาสหชาตธัมมให้ตั้งอยู่และเป็นไปได้ *มนสิการ* ทำกิจให้สัมปยุตตธัมมประกอบในอารมณ์ (เจตสิก ๕ ดวงนี้เป็น

สังขารขันธ์) *เวทนา* ทำกิจเสวยรสแห่งอารมณ์ ถ้าสุขเวทนาก็ทำให้สัมปยุตตธัมมเจริญ ถ้าทุกขเวทนาก็ทำให้สัมปยุตตธัมมเศร้าหมอง ถ้าอทุกขมสุขเวทนาก็ทำให้สัมปยุตตธัมมไม่เจริญไม่เศร้าหมอง (เจตสิกดวงนี้เป็นเวทนาขันธ์) *สัญญา* ทำกิจหมายไว้แล้ว และจำได้ (เจตสิกดวงนี้เป็นสัญญาขันธ์)

(๒) *ขันธ์ ๕ เกิดทางโสตทวาร* ขณะ *โสตายตนะ* ได้แก่โสตปสาทรูป ซึ่งเป็นภายใน ฝ่ายรับ (รูปขันธ์) กับ *สัททายตนะ* ได้แก่สัทธารมณ์ คือ เสียง ซึ่งเป็นภายนอก ฝ่ายกระทบ (รูปขันธ์) ประจวบกัน *โสตวิญญาณ* ได้แก่จิตตทางหู ทำกิจได้ยินเสียง (วิญญาณขันธ์) *เจตสิกทั้ง ๗ ดวง* ซึ่งเป็นนามขันธ์ ๓ ก็เกิดร่วม และทำกิจของตน

(๓) *ขันธ์ ๕ เกิดทางฆานทวาร* ขณะ *ฆานายตนะ* ได้แก่ฆานปสาทรูป ซึ่งเป็นภายใน ฝ่ายรับ (รูปขันธ์) กับ *คันธายตนะ* ได้แก่คันธารมณ์ คือ กลิ่น ซึ่งเป็นภายนอก ฝ่ายกระทบ (รูปขันธ์) ประจวบกัน *ฆานวิญญาณ* ได้แก่จิตตทางจมูก ทำกิจรู้กลิ่น (วิญญาณขันธ์) *เจตสิกทั้ง ๗ ดวง* ซึ่งเป็นนามขันธ์ ๓ ก็เกิดร่วม และทำกิจของตน

(๔) *ขันธ์ ๕ เกิดทาง ชิวหาทวาร* ขณะ *ชิวหายตนะ* ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป ซึ่งเป็นภายใน ฝ่ายรับ (รูปขันธ์) กับ *รสายตนะ* ได้แก่ รสารมณ์ คือ รสเปรี้ยว เค็ม ขม เผ็ด ฝาด หวาน มัน ซึ่งเป็นภายนอก ฝ่ายกระทบ (รูปขันธ์) ประจวบกัน *ชิวหาวิญญาณ* ได้แก่จิตตทางลิ้น ทำกิจรู้รส (วิญญาณขันธ์) *เจตสิกทั้ง ๗ ดวง* ซึ่งเป็นนามขันธ์ ๓ ก็เกิดร่วมและทำกิจของตน

(๕) *ขันธ์ ๕ เกิดทางกายทวาร* ขณะ *กายายตนะ* ได้แก่ กายปสาทรูป ซึ่งเป็นภายใน ฝ่ายรับ (รูปขันธ์) กับ *โผฏฐัพพายตนะ* ได้แก่โผฏฐัพพารมณ์ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เคลื่อนไหว เคร่งตึง ซึ่งเป็นภายนอก ฝ่ายกระทบ (รูปขันธ์) ประจวบกัน *กายวิญญาณ* ได้แก่จิตตทางกาย ทำกิจรู้โผฏฐัพพะ (วิญญาณขันธ์) *เจตสิกทั้ง ๗ ดวง* ซึ่งเป็นนามขันธ์ ๓ ก็เกิดร่วม และทำกิจของตน

(๖) *ขันธ์ ๕ เกิดทาง มโนทวาร* ขณะ *มนายตนะ* ได้แก่ มโนวิญญาณ ซึ่งเป็นภายใน ฝ่ายรับ (วิญญาณขันธ์) กับ *ธัมมายตนะ* ได้แก่ ธัมมารมณ์ คือ จิตต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นภายนอก ฝ่ายกระทบ (ขันธ์ ๕ นิพพาน) ประจวบกัน *มโนวิญญาณ* ได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิตต ทำกิจรู้และตัดสินธัมม (วิญญาณขันธ์) *เจตสิกทั้ง ๗ ดวง* ซึ่งเป็นนามขันธ์ ๓ ก็เกิดร่วม และทำกิจของตน

ถาม ขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นทางทวาร ๖ นี้ จะต้องอยู่ได้นานสักเท่าไร

ตอบ *ความตั้งอยู่ของขันธ์ ๕* อาสัยการประชุมพร้อมของ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณจิตตรับรู้อารมณ์ และเจตสิกทั้ง ๗ ดวงที่เกิดร่วม ของแต่ละทวาร โดยธัมมเหล่านั้นต่างก็ทำกิจของตน เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แก่กันและกัน จะขาดอย่างหนึ่งอย่างใดเสียมิได้ ตลอดเวลาที่ธัมมทุกอย่างต่างก็ทำกิจของตนอยู่อย่างพร้อมเพรียง ขันธ์ ๕ ก็ยังปรากฏตั้งอยู่

ถาม ขันธ์ ๕ ที่ตั้งอยู่แล้วนี้ เมื่อดับ จะดับด้วยอาการอย่างไร

ตอบ *ความดับของขันธ์ ๕* คือ เมื่อธัมมเหล่านั้นที่ประชุมกันอยู่ อย่างใดอย่างหนึ่งสิ้นเหตุสิ้นปัจจัยดับลง ธัมมที่เหลือก็พลอยสิ้นเหตุสิ้นปัจจัยดับตามไปด้วย ขันธ์ ๕ ก็ดับ

ถาม การปรากฏของขันธ์ ๕ ย่อมปรากฏขึ้นพร้อมทั้ง ๕ ขันธ์ ดังนี้ ก็การที่จะตามรู้ ตามเห็น กาย หรือเวทนา หรือจิตต หรือธัมม อย่างใดอย่างหนึ่ง จะแยกออกให้ตามรู้ตามเห็นเป็นแต่ละอย่างได้อย่างไร

ตอบ ดังได้อธิบายมาแล้ว ขันธ์ ๕ เกิดขึ้นโดยอาสัยการประชุมพร้อมของอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณจิตตรับรู้อารมณ์ และเจตสิกที่เกิดร่วม บรรดาธัมมที่เข้ามาประชุมพร้อมกันนี้ ส่วนที่เป็นรูปขันธ์ก็เป็น *กาย* ส่วนที่เป็นเวทนาขันธ์ก็เป็น *เวทนา* ส่วนที่เป็นวิญญาณขันธ์ ก็เป็น *จิตต* ส่วนที่เป็นสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และนอก

จากขันธ์ ก็เป็น *ธัมม* สภาวะของธัมมเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมจักปรากฏเด่นชัดขึ้นเหนือกว่าธัมมอันอื่น ๆ ก็พึงตามรู้ตามเห็นเฉพาะสภาวธัมมอันที่ปรากฏเด่นชัดนั้นเท่านั้น

ถาม กิเลสตัณหาจะเกิดขึ้นได้ในที่ใด เมื่อไร และจะตั้งอยู่ได้ในที่ใด

ตอบ *กิเลสตัณหาจะเกิดขึ้นได้ ย่อมเกิดขึ้นได้ที่ขันธ์ ๕ ขณะปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้น* คือ ขณะเห็นรูปทางตา หรือขณะได้ยินเสียงทางหู หรือขณะรู้กลิ่นทางจมูก หรือขณะรู้รสทางลิ้น หรือขณะรู้โผฏฐัพพะทางกาย หรือขณะรู้ธัมมทางใจ *หากขาดสติสัมปชัญญะ ตามรู้ตามเห็น* ถ้าอารมณ์นั้นน่ารักใคร่ ย่อมมีอภิชฌา เป็นเหตุให้ *โลภ* เกิด ถ้าอารมณ์นั้นน่าชัง ย่อมมีโทมนัส เป็นเหตุให้ *โทส* เกิด ถ้าอารมณ์นั้นอ่อนเป็นปานกลาง ไม่น่ารักไม่น่าชัง ย่อมขาดโยนิโสมนสิการเป็นเหตุให้ *โมห* เกิด *เมื่อ โลภ โทส โมห ได้เกิดขึ้นในจิตตที่รู้อารมณ์ขณะนั้นแล้ว ก็ย่อมตั้งอยู่ในจิตตที่รู้อารมณ์ขณะนั้น*

ถาม กิเลสตัณหาที่เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ เมื่อดับ จะดับในที่ใด เมื่อไร และด้วยอาการอย่างไร

ตอบ *กิเลสตัณหาจะดับ ย่อมดับที่ขันธ์ ๕ ขณะขันธ์ ๕ นั้นยังปรากฏเป็นอารมณ์อยู่* คือ ขณะเห็นรูปทางตา หรือขณะได้ยินเสียงทางหู หรือขณะได้รู้กลิ่นทางจมูก หรือขณะรู้รสทางลิ้น หรือขณะรู้โผฏฐัพพะทางกาย หรือขณะรู้ธัมมทางใจ *หากมีสติสัมปชัญญะตามรู้ตามเห็น* แม้อารมณ์นั้นจะเป็นที่น่ารักหรือน่าชัง หรือไม่น่ารักไม่น่าชัง *โดยมีโยนิโสมนสิการ* ยกจิตตขึ้นสู่อารมณ์ด้วยดี คือ *มีเนกขัมมสังกัปโป* *อโมห* ย่อมเกิด โมห ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ *มีอัพยาปาทสังกัปโป* *อโทส* ย่อมเกิด โทส ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ *มีอวิหิงสาสังกัปโป* *อโลภ* ย่อมเกิด โลภ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อขันธ์ ๕ ที่เป็นอารมณ์นั้นสิ้นเหตุสิ้นปัจจัยดับลง โลภ โทส โมห ที่เกิดกับอารมณ์นั้น ก็ย่อมดับตามไปด้วย

ถาม ก็อโลภ อโทส อโมห ที่เกิดขึ้นมาแทน โลภ โทส โมห ในอารมณ์นั้น จะตั้งอยู่ได้อย่างไร

ตอบ อโลภ อโทส อโมห ที่เกิดกับอารมณ์นั้น ก็ดับไปพร้อมกับอารมณ์นั้น

ถาม ก็ในเมื่อ โลภ โทส โมห อโลภ อโทส อโมห ดับไปพร้อมกับอารมณ์เสียหมดแล้ว ผลธัมม คือ วิปาก จะเกิดขึ้นได้อย่างไร

ตอบ เมื่ออารมณ์ยังปรากฏอยู่ จิตที่เสพอารมณ์นั้น ย่อมประกอบด้วยเหตุฝ่ายกุสลบ้าง ฝ่ายอกุสลบ้าง แล้วแต่ความเหมาะสม ครั้นอารมณ์นั้นดับ จิตที่ประกอบด้วยเหตุฝ่ายกุสลหรือฝ่ายอกุสลนั้นย่อมดับด้วยพร้อมกัน แต่ได้ทิ้ง *สัตติ* คือ อำนาจไว้ จิตดวงที่เกิดต่อต้องรับเอา *สัตติ* คืออำนาจนั้นไว้ต่อไป อุปมาเหมือน เจ้าพนักงานแผนกสารบรรณ ต้องทำบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เก็บเอาไว้ เมื่อคนเก่าพ้นหน้าที่ไปก็ต้องส่งมอบบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่ตนทำไว้ คนใหม่ที่มาก็ต้องรับเอาบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่คนเก่าทำไว้แล้วนั้นมาด้วย ฉันใด จิตดวงก่อนที่พึ่งดับไป ทิ้งสัตติอย่างไรไว้ จิตดวงหลังที่เกิดต่อ ก็ต้องรับเอาสัตติอย่างนั้นไว้ ฉันนั้น จิตดวงหลังนี้แหละเป็นวิปากตามควรแก่เหตุนั้น ๆ

ถาม สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร

ตอบ *สัมมาสมาธิ* มีการตั้งใจมั่นถูก คือ **วิวิจเจว กาเมหิ วิวิจจ อกุสเลหิ ธัมเมหิ** สงบสงัดแล้วจากกามอารมณ์ สงบสงัดแล้วจากอกุสลธัมม **สวิตักกํ สวิจารํ วิเวกชัมปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสัมปัชช วิหรติ** ได้บัลลุปฐมฌาณ ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา (คำว่า *วิเวก* ในที่นี้หมายเอาสัมมาสมาธิ ซึ่งองค์ธัมมได้แก่เอกัคคตาเจตสิก) **วิตักกวิจารานํ วูปสมา** วิตก วิจาร สงบสงัด **อัชฌัตตํ สัมปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตักกํ อวิจารํ สมาธิชัมปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ** ได้บัลลุทุติยฌานประกอบด้วยปีติ สุข เอกัคคตา ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร แต่ปีติอย่างเดียวปรากฏชัดเจนอยู่ในจิตต **ปีติยา จ วิราคา** ปีติ สงบสงัด **อุเปกขโก จ วิหรติ สโต จ สัมปชาโน สุขัญจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ ยันตํ อริยา อาจิกขันติ อุเปกขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยํ**

ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ได้บรรลุตติยฌาน มีอุเปกขา (ในที่นี้หมายเอา **ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก** มีสภาวะตั้งอยู่ในความเป็นกลาง มีการทรงไว้ซึ่งจิตและเจตสิกให้เสมอภาคเป็นลักขณะ คือ การวางเฉยต่ออารมณ์ สุขโสมนัสที่ปรากฏชัดในฌานนี้) มีสัมมาสติ มีสัมมาทิฏฐิ ตามระลึกรู้อยู่ในสุขโสมนัสสเวทนา พระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญการอยู่ในสุขโสมนัสสเวทนาที่ประกอบด้วยอุเปกขาและสตินี้ **สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา** ละสุขทุกข์ โสมนัสโทมนัสที่มีอยู่ก่อนให้ดับไป **อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขา สติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ** ได้บรรลุจตุตถฌาน มีอทุกขมสุขปรากฏ มีอุเปกขาความวางเฉย และมีสัมมาสติตามระลึกรู้อยู่

สัมมาสมาธิ องค์ธัมม์ได้แก่ *เอกัคคตาเจตสิก* สภาวะที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว มีการไม่ฟุ้งซ่าน เป็นลักขณะ เป็นอัญญสมานาเจตสิก ประกอบกับจิตทุกดวง (๑) ขณะประกอบในมัคค์ฝ่ายกามาวจร ย่อมตั้งมั่นอยู่ในกามอารมณ์ (๒) ขณะประกอบในมัคค์ฝ่ายมหัคคตะ ย่อมตั้งมั่นอยู่ในมหัคคตอารมณ์ (๓) ขณะประกอบในมัคค์ฝ่ายโลกุตตระ ย่อมตั้งมั่นอยู่ในโลกุตตรอารมณ์

ถาม ในที่นี้กล่าวไว้แต่สมาธิในฌานซึ่งเป็นมหัคคตสมาธิเท่านั้น ขอท่านอธิบายสมาธิในกาม และสมาธิในโลกุตตระด้วย

ตอบ *สมาธิ มี ๓ ประการ* คือ (๑) ปริกัมมสมาธิ (๒) อุปจารสมาธิ (๓) อัปปนาสมาธิ

(๑) *ปริกัมมสมาธิ* คือ สมาธิของอาทิกัมมิกบุคคลผู้แรกเจริญภาวนา จะเป็นสมถภาวนาก็ดี หรือวิปัสสนาภาวนาก็ดี อาการที่เพ่งภาวนาอยู่ในอารมณ์กัมมัฏฐานเนือง ๆ นั้น เรียกว่า *ปริกัมมสมาธิ* เป็น *กามาวจรสมาธิ*

(๒) *อุปจารสมาธิ* คือ สมาธิที่ใกล้จะถึงฌาน หรือใกล้จะถึงอริยมัคค เรียกว่า *อุปจารสมาธิ* เป็น *กามาวจรสมาธิ*

(๓) *อัปปนาสมาธิ* คือ สมาธิที่แนบแน่นอยู่ในฌาน เรียกว่า *อัปปนาสมาธิ* เป็น *อัปปนาฌาน* เป็น *มหัคคตสมาธิ* ถ้าเป็นสมาธิที่แนบแน่นอยู่ในอริยมัคค อริยผล เรียกว่า *อัปปนาสมาธิ* เป็น *อัปปนาญาณ* เป็น *โลกุตตรสมาธิ*

ถาม อัปปนา ฌาน กับ อัปปนา ญาณ ต่างกันอย่างไร

ตอบ *อัปปนาฌาน* คือ ความแก่รอบของ *สมถภาวนา* ซึ่งมีมหัคคตอารมณ์เป็นกัมมัฏฐาน *วิถีจิตซึ่งเป็นอัปปนาฌานย่อมเกิด* ดังนี้ คือ (๑) *อดีตภวังค* (๒) *ภวังคจลนะ* (๓) *ภวังคุปัจเฉทะ* (๔) *มโนทวาร* (๕) *ปริกัมมชวนะ* (๖) *อุปจารชวนะ* (๗) *อนุโลมชวนะ* (๘) *โคตรภูชวนะ* ข้ามโคตรกามไปสู่โคตรมหัคคตะ (๙) *อัปปนาฌานชวนะ* (๑๐) *ติเหตุกภวังค*

อัปปนาญาณ คือความแก่รอบของวิปัสสนาภาวนา ซึ่งมีปรมัตถสภาวอารมณ์เป็นกัมมัฏฐาน *วิถีจิตซึ่งเป็นอัปปนาญาณย่อมเกิด* ดังนี้ คือ (๑) *อดีตภวังค* (๒) *ภวังคจลนะ* (๓) *ภวังคุปัจเฉทะ* (๔) *มโนทวาร* (๕) *ปริกัมมชวนะ* (๖) *อุปจารชวนะ* (๗) *อนุโลมชวนะ* (๘) *โคตรภูชวนะ* ข้ามโคตรปุถุชนไปสู่โคตรอริยะ (๙) *อัปปนามัคคชวนะ* (๑๐) *อัปปนา ผลชวนะ* (๑๑) *อัปปนา ผลชวนะ* (๑๒) *ติเหตุกภวังค*

ถาม ปริกัมมสมาธิ กับ อุปจารสมาธิ มีชื่อต่างกัน เหตุใดจึงเป็นกามาวจรสมาธิเหมือนกัน

ตอบ เพราะเหตุว่า ปริกัมมสมาธิ ก็ดี อุปจารสมาธิ ก็ดี สามารถประหารกิเลสตัณหาได้อย่างเดียวกัน คือเป็น *ตทังคปหาน* ประหารได้ชั่วขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น

ถาม อัปปนาฌาน กับ อัปปนาญาณ ประหารกิเลสตัณหาได้ ต่างกันอย่างไร

ตอบ *อัปปนาฌาน* สามารถประหารกิเลสตัณหาได้เป็น *วิกขัมภนปหาน* คือประหารได้ชั่วคราวหนึ่ง ๆ ขณะที่ยังอยู่ในฌานเท่านั้น *อริยมัคค ซึ่งเป็นอัปปนาญาณ* สามารถประหารกิเลสตัณหาได้ตามกำลังของตนเป็น *สมุจเฉทปหาน* คือประหารได้โดย

เด็ดขาด กิเลสตัณหาที่ได้ถูกอริยมัคคประหารไปแล้ว ย่อมไม่กลับมาเกิดในสันดานอีกเลย *อริยผล ซึ่งเป็นอัปปนาญาณ* มิได้ทำกิจประหารกิเลสตัณหา แต่เป็นผลจิตตที่เกิดจากมัคคตามควรแก่กัน จึงเป็นจิตตปราสจากกิเลสตัณหาตามควรแก่มัคคนั้น ๆ

ถาม สมาธิที่กล่าวถึงในที่นี้ เป็นสมาธิที่มีอยู่ในฌานทั้งสิ้น ข้าพเจ้าขอทราบวิธีปฏิบัติสมาธิ โดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้นจนกระทั่งถึงฌานด้วย

ตอบ ข้าพเจ้าก็ยินดีจะอธิบายวิธีปฏิบัติสมถภาวนาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งถึงฌานเหมือนกัน แต่เป็นที่น่าเสียดาย เพราะเวลาและโอกาสไม่อำนวย ต่อไปในคราวหน้า ถ้ามีโอกาส จะได้อธิบายในวิธีของการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน ในอานาปานสติปัพพะต่อไป

คำอธิฏฐาน ของผู้เรียบเรียงและผู้สร้างหนังสือนี้

อิทํ เม ปุญฺญมญฺญญฺจ โหตาสวกฺขยาวหํ
ปจฺจโย โหตุ โส มคฺค ผลสฺส สมฺภิทาย จ
ททามิ สพฺพสตฺตานํ ปตฺตึ มม ธุนา กตํ
สพฺเพ ลภนฺตุ ตํ สตฺตา อนุโมทน เหตุนา

มหากุสลที่ข้าพเจ้าได้กระทำนี้ ขอให้ได้เป็นผู้สิ้นอาสวะ และเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่ปฏิสัมภิทาบารมี ได้บัลลุมัคค ๔ ผล ๔ โดยไว

ข้าพเจ้าขอแผ่ส่วนมหากุสลนี้ ให้แก่สัพพสัตว์ทั้งหลาย ขอสัพพสัตว์ทั้งหลายจงได้รับส่วนมหากุสลนี้ แล้วจงอนุโมทนาว่า *สาธุ สาธุ สาธุ* เพื่อสำเร็จประโยชน์ด้วยเทอญ.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ชวนพิมพ์
112-116 ถนนบริพัตร สำราญราษฎร์ พระนคร โทร 810541
นายชวน ศรสงคราม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2510